

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΕΙΟΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ - *Η μνημειακή αρχιτεκτονική του Ρεθύμνου μετά το 1898 και
η κοινωνική ζωή των κατοίκων της παλιάς πόλης -*

*ΕΠΟΠΤΕΣ - κ. Δ.Δελγιάννης
κ. Δ. Σακκής*

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ - Παπαγιαννάκης Μιχάλης

ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι αρχαιολογικοί χώροι και τα αρχαιολογικά μουσεία είναι αναγκαίο να εντάσσονται μέσα στην ιστορία της πόλης που βρίσκονται. Οφείλουν να διαπραγματεύονται με την ιστορική μνήμη και μέσω των ιστορικών καταλοίπων να ανασυνθέτουν την ιστορία. Αυτό όμως αποτελεί μόνο το ένα μέρος της προσέγγισης, γιατί χωρίς την βιωματική προσέγγιση του χώρου είναι λειψή η ανασύνθεση της ιστορίας. Συγκεκριμένα οι αρχαιολογικοί- ιστορικοί χώροι και τα μουσεία μιας πόλης είναι απαραίτητο να αποτελέσουν το χώρο κατανόησης του ιστορικού γίνεσθαι της πόλης και των αισθητικών της δημιουργημάτων.¹ Έτσι οι χώροι αυτοί αποκτούν την δυναμική της πόλης, τους κάνει ανοιχτούς σε νέα ρεύματα, προκαλεί τους εκπαιδευτικούς φορείς για μια διαφορετική προσέγγιση. Η ανάγκη αυτή απαιτεί στενή συνεργασία φορέων του πολιτισμού και φορέων της εκπαίδευσης. Σε αυτό το σημείο είναι απαραίτητη η συνεργασία του μουσειοπαιδαγωγού του οποίου ο στόχος δεν είναι η εκλαΐκευση της γνώσης που παρέχονται στους διάφορους αρχαιολογικούς χώρους και στα μουσεία αλλά η προσέλκυση των διάφορων ομάδων επισκεπτών. Σκοπός του μουσειοπαιδαγωγού τότε είναι να μυήσει, να μορφώσει και να εκπαιδεύσει το κοινό που θέλει να κατανοήσει το νόημα της ύπαρξης και της διατήρησης των μνημείων- μουσειακών χώρων και των θησαυρών τους.² Με αυτήν την έννοια η μουσειοπαιδαγωγική δεν ενδιαφέρει μόνο τα μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους αλλά και άλλους εκπαιδευτικούς, πολιτισμικούς και κοινωνικούς θεσμούς.³

Συγκεκριμένα στην παλιά πόλη του Ρεθύμνου παρατηρείται η ένταξη των μνημείων, εκκλησιών και των μουσείων μέσα στην ιστορία της πόλης, μίας ιστορίας διαχρονικής, βιωματικής που όμως σε μεγάλο βαθμό παραλείπεται ο παιδαγωγικός της χαρακτήρας.

¹ Άλκηστις, Μουσεία και Σχολεία, Ελληνικά Γράμματα, σ.σ. 24-30, Αθήνα, 1995

² Δεληγιάννης Δημήτρης, Περί μουσείων, σ.σ.17- 23, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος, 1999

³ Νάκου Ειρήνη, Μουσεία- Εμείς, τα πράγματα και ο Πολιτισμός, σ.σ. 183- 184, Νήσος, Αθήνα 2001

Αυτονομία - Κρητική Πολιτεία

Η Επανάσταση των κρητικών κατά των τούρκων τα έτη 1897-1898 έθεσε τέρμα στις τουρκικές αυθαιρεσίες και οδήγησε στην Αυτονομία της Κρήτης. Παράλληλα το 1897 οι Μεγάλες Δυνάμεις επέβαλαν σε διεθνή κατοχή ολόκληρο το νησί της Κρήτης. Το 1898 ο τουρκικός στρατός διωκτικό και το Ρέθυμνο το κατέλαβαν προσωρινά οι Ρώσοι στρατιώτες, πολλοί από τους οποίους παρέμειναν ως το 1909. Έτσι στις 9 Δεκεμβρίου 1898 και παρά τη διαμαρτυρία της Πύλης, φτάνει στα Χανιά, ως πρώτος ύπατος αρμοστής, ο πρίγκιπας Γεώργιος και γίνεται δεκτός, με απερίγραπτο ενθουσιασμό, ζωνχές επευφημίες και πρωτοφανείς εκδηλώσεις, από το λαό της Κρήτης¹. Ο πρίγκιπας, διαβάζει από τον εξώστη του Διοικητηρίου Χανίων, το διάγγελμα του, με το οποίο καλεί το λαό σε πειθαρχία στους νόμους και σε ειρηνική συμβίωση. Έτσι η Κρητική Πολιτεία, αποτελεί πια πραγματικότητα.

Μια και μοναδική σημαία από λευκοσίδερο, τοποθετημένη στο ερημονήσι της Σούδας, συμβολίζει τα μόνα δικαιώματα του Σουλτάνου πάνω στην Κρήτη.

Οι Μεγάλες Δυνάμεις, θέτουν το νησί, υπό την υψηλή προστασία τους. Οι Ιταλοί θέτουν τα Χανιά, οι Ρώσοι το Ρέθυμνο, οι Άγγλοι το Ηράκλειο και οι Γάλλοι το Λασίθι. Την επόμενη μέρα, φεύγουν από την Κρήτη, οι ναύαρχοι των Μεγάλων Δυνάμεων. Το μεγάλο έργο της ανασυγκρότησης και οργάνωσης της Κρητικής Πολιτείας, που ψηφίζεται από την Γενική Συνέλευση, μπαίνει αμέσως σε εφαρμογή.

Λίγες μέρες αργότερα, στις 29 του Απρίλη, ο Πρίγκιπας Γεώργιος σχηματίζει την πρώτη του κυβέρνηση, με την ακόλουθη σύνθεση Συμβούλων: (Υπουργοί). Ελευθέριος Βενιζέλος της Δικαιοσύνης. Μανούσος Κούνδουρος των Εσωτερικών και της Συγκοινωνίας. Νικόλαος Γιαμαλάκης της Δημόσιας Εκπαίδευσης και των θρησκευτικών, Κωνσταντίνος Φούμης των Οικονομικών και Χασάν Σκυλλιανάκης της Δημόσιας ασφάλειας².

Η πρώτη αυτή κυβέρνηση, επιδίδεται με ζήλο και ενθουσιασμό, στο έργο της περισυλλογής και της οργάνωσης. Εκδίδει νόμους και διατάγματα, κόβει και κυκλοφορεί νόμισμα, ιδρύει και λειτουργεί την Τράπεζα Κρήτης και κυκλοφορεί τα πρώτα γραμματόσημα. Επίσης προσκαλεί Ιταλούς αξιωματικούς και υπαξιωματικούς που οργανώνουν τη ντόπια Χωροφυλακή.³

Με τις οργανωτικές όμως αδυναμίες του Συντάγματος, δίνονται υπερεξουσίες στον ηγεμόνα, με αποτέλεσμα να ασκεί κατά τρόπο απολυταρχικό και αδιάλλακτο την εξουσία⁴. Σημειώνονται έτσι, τα πρώτα απολυταρχικά συμπτώματα.

¹ Μ. Τρούλης, Ρέθυμνο, Μίτος, σ. 46 1998

² Μ. Τρούλης, Ρέθυμνο, Μίτος, σ. 47 1998

³ Κρητολογικά γράμματα 7/8 Περιοδική έκδοση ιστορικής και λαογραφικής εταιρίας Ρεθύμνης, Ραδάμανθς, Ρέθυμνο, Αύγουστος 1993

⁴ Μ. Τρούλης, Ρέθυμνο, Μίτος, σ. 48 1998

Σ' αυτό συντελεί και η άποψη των Κρητών, που δέχονται το καθεστώς της αυτονομίας, σαν εντελώς μεταβατικό, που διευκολύνει τη χωρίς καθυστέρηση Ένωση με την Ελλάδα.

Το επίμαχο εθνικό θέμα της Ένωσης, δημιουργεί διαφορετικές εκτιμήσεις, μεταξύ του πρίγκιπα και του Συμβούλου της Δικαιοσύνης Ελευθέριου Βενιζέλου. Το γεγονός αυτό, καταλήγει στην απόλυση του Βενιζέλου από το αξίωμα του. Έτσι ύστερα από διαφωνίες και συνεχείς προστριβές, που καταλήγουν σε ανοιχτή σύγκρουση του Βενιζέλου με τον ύπατο αρμοστή, εκδηλώνεται η γνωστή ως επανάσταση Θερίσσου 1905, με αρχηγούς τον Ελ. Βενιζέλο, τον Κων/νο Φούμη και τον Κων/νο Μάνο.

Η επανάσταση διαρκεί ως το Νοέμβρη του ίδιου χρόνου. Στο Θέρισσο ο Βενιζέλος οργανώνει την προσωρινή Κυβέρνηση Κρήτης. Έπειτα από αυτά η επανάσταση κηρύσσει την Ένωση και ζητά να φύγει ο Πρίγκιπας από την Κρήτη. Οι ξένες δυνάμεις, όμως θορυβημένες από την κατάσταση που διαμορφώνεται στην Κρήτη, κινούνται για την εξομάλυνση του θέματος με διαπραγματεύσεις, που καταλήγουν στην παραίτηση του πρίγκιπα Γεωργίου, αφού το κίνημα του Θερίσσου και η πολιτική του Βενιζέλου, δικαιώνονται¹.

Μετά από όλα αυτά τα γεγονότα ο πρίγκιπας Γεώργιος, στις 12 Σεπτεμβρίου 1906, υποβάλλει την παραίτηση του και αναχωρεί από την Κρήτη. Με υπόδειξη του Βασιλιά Γεωργίου, εκλέγεται ως αρμοστής Κρήτης, ο πρώην Πρωθυπουργός, Αλέξανδρος Ζαΐμης που έρχεται στο νησί και αναλαμβάνει τα καθήκοντα του, το Σεπτέμβρη του 1906. Έπειτα από αυτές τις εξελίξεις ψηφίζεται περισσότερο φιλελεύθερο Σύνταγμα και νέοι νόμοι. Η οικονομία αρχίζει να αναλαμβάνει γρήγορα¹. Ξεχωριστό ενδιαφέρον επιδεικνύεται, για τη βελτίωση της εκπαίδευσης και την αναβάθμιση της δημόσιας υγείας.

Τον Ιούλιο του 1908, ένα μεγάλο μέρος από τα στρατεύματα των Μ. Δυνάμεων αποσύρεται από την Κρήτη. Αναλαμβάνουν ακόμα

¹ Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο σ.17, Corfu, 1985

³ Μ. Τρούλης, Ρέθυμνο, Μίτος, σ. 49 1998

την υποχρέωση, να αποχωρήσει μέσα σ' ένα χρόνο και ο τελευταίος Ευρωπαίος στρατιώτης.

Το Σεπτέμβριο του 1908 κι ενώ ο Ζαΐμης απουσιάζει στην Αίγινα, πραγματοποιείται παγκρήτια συγκέντρωση στα Χανιά, που κηρύσσει την κατάργηση της αυτόνομης Κρητικής πολιτείας και την Ένωση της με την Ελλάδα. Η Κρητική Βουλή, επικυρώνει τη λαϊκή αυτή θέληση και συγκροτεί προσωρινά Κυβέρνηση διακομματικού χαρακτήρα, με πρόεδρο τον Α. Μιχελιδάκη, που αναλαμβάνει και διοικεί το νησί, στο όνομα του Βασιλιά των Ελλήνων Γεωργίου Α'.

Η Ελληνική κυβέρνηση, για να αποφύγει την τουρκική, αλλά και τις διεθνείς αντιδράσεις, δεν προχωρεί στην επίσημη αναγνώριση της Ένωσης. Οι Μεγάλες Δυνάμεις, δε φαίνεται, να αντιδρούν στις νέες εξελίξεις.²

Με την ύψωση όμως της Ελληνικής σημαίας, στο φρούριο του Φιρκά, στην είσοδο του λιμανιού των Χανίων, αρχίζει η αντίδραση τους και απαιτούν αμέσως την υποστολή της. Δεν βρίσκεται όμως Κρητικός, για να αναλάβει τέτοιο ρόλο και αποβιβάζεται μικτό άγημα που αποκόβει τον ιστό της σημαίας. Η Ελληνική κυβέρνηση, ανήμπορη για οποιαδήποτε δράση και βλέποντας τον κίνδυνο τουρκικής απόβασης στο νησί, προβαίνει σε συστάσεις στους Κρητικούς, προς το σκοπό να ακολουθούν τις υποδείξεις των Μεγάλων Δυνάμεων.

Το 1911, οργανώνονται ένοπλες λαϊκές συγκεντρώσεις, που επιτείνονται με την άρνηση του Πρωθυπουργού της Ελλάδας Ελευθέριου Βενιζέλου, να δεχτεί την είσοδο των Κρητών βουλευτών στην Ελληνική Βουλή, πράγμα που δεν επιτρέπουν φυσικά οι τότε κρατούσες συνθήκες, παρά την επιμονή τους.

² Μ. Τρούλης, Ρέθυμνο, Μίτος ,σ. 50 1998

Με την έκρηξη των Βαλκανικών πολέμων του 1912, το ελληνικό κοινοβούλιο ανοίγει τις πύλες του και οι Κρήτες Βουλευτές γίνονται δεκτοί με ενθουσιασμό και θερμές εκδηλώσεις.

Το Φλεβάρη του 1913 δίδεται οριστική λύση του Κρητικού ζητήματος, στη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων. Παράλληλα με τη συνθήκη του Λονδίνου το Μάη του 1913, παραχωρείται η Κρήτη στην Ελλάδα. Η τουρκική σημαία βγαίνει από το νησάκι της Σούδας, που είναι το τελευταίο σύμβολο της τουρκικής επικυριαρχίας στην Κρήτη.

Ανασυγκρότηση

Γενικότερα το Ρέθυμνο συμμετείχε ενεργά στη βελτίωση της ποιότητας της ζωής σε όλα τα επίπεδα και αυτή την περίοδο. Η παρουσία των Ρώσων, ως εγγυήτριας δύναμης, υπό τον Θεόδωρο ντε Χιόστακ, υπήρξε μάλλον θετική.¹ Η γενικότερη στάση τους ενθάρρυνε τους Ρεθυμνιώτες και στη δική τους προσπάθεια να ευπρεπίσουν την πόλη, να μορφωθεί ο λαός και να προετοιμαστεί για την κοινή πλέον πορεία του με την Ελλάδα. Με την έγκριση του αυτοκράτορα Νικολάου Β' προσπάθησαν να διαμορφώσουν όλη την πόλη του Ρεθύμνου. Έκαναν το σχέδιο της, πάνω στο οποίο έθεσαν τα ονόματα των οδών και την αρίθμηση των οικιών, κατεδάφισαν πολλά μπαλκόνια και κιόσκια και διάνοιξαν δρόμους, έκτισαν ή επισκεύασαν κοινοτικά χριστιανικά ιδρύματα, μεγάλωσαν το νεκροταφείο και ανοικοδόμησαν το Δημοτικό Νοσοκομείο, το οποίο δώρισαν στους Ρεθυμνιώτες².

¹ Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο σ.10, Corfu, 1985

² Σπανδάγος Γιάννης, Το Ρέθυμνο Μεταμορφώνεται, σ.σ. 5-6, Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδος -Τμήμα Δυτικής Κρήτης- Νομαρχιακή Επιτροπή Ρεθύμνου, Ρέθυμνο, Μάρτιος 2003

Παράλληλα ενίσχυσαν με πολλούς τρόπους τους φτωχούς και περιποιήθηκαν την ανώτερη κοινωνική τάξη στη στρατιωτική λέσχη, σε χορούς, συναυλίες κλπ., με σκοπό να τους στηρίξουν ηθικά. Οι δραστηριότητες αυτές δεν εμπόδισαν τους Ρεθυμνιώτες να μετάσχουν εθελοντικά στους απελευθερωτικούς αγώνες των υπόδουλων ακόμα ελληνικών διαμερισμάτων. Από το Ρέθυμνο, όπως και από τους άλλους νομούς της Κρήτης, αναχώρησαν αντάρτικα σώματα προκειμένου να συνδράμουν το Μακεδονικό και Βορειοηπειρωτικό αγώνα.

Μετά την Ένωση με την Ελλάδα

Μετά την ένωση με τη Ελλάδα η Κρήτη αποτέλεσε μια Γενική Διοίκηση με πρωτεύουσα τα Χανιά. Η οικονομία παρήκμασε και η πόλη ναρκώθηκε. Η τοπική οικονομία στηριζόταν κυρίως στην σαπωνοποιία και οι Τουρκοκρητικοί συνυπήρχαν ειρηνικά με τους Χριστιανούς.

Από τη δεκαετία του 1920 οι ανάγκες μεταποίησης και αποθήκευσης, που στριμώχνονταν μέσα στην πόλη, άρχισαν να μεταφέρονται έξω από αυτή, στον κεντρικό δρόμο Χανιών-Ηρακλείου, στα εργοστάσια της περιοχής Αγίας Φωτεινής, στον Κουμπέ, και της ΒΙΟ, στην περιοχή της Καλλιθέας, όπου αποθηκευόταν και επεξεργαζόταν το λάδι. Στις ίδιες περιοχές είχαν εγκατασταθεί και άλλες βιομηχανίες (πάγου, γάλακτος, σαπουνιού, τούβλων) και είχαν δημιουργηθεί μεγάλοι αποθηκευτικοί χώροι χαρουπιού¹. Πολλά από τα κτίρια των εργοστασίων και των χώρων

¹ Μ. Τρούλης, Ρέθυμνο, Μίτος, σ. 52 1998

αυτών, που λειτούργησαν μέχρι και τη δεκαετία του 1960, σώζονται ακόμα.

Στο Μικρασιατικό Πόλεμο (1919-1922), που έδωσε το παρόν όλη η Κρήτη, συμμετείχαν πολλοί Ρεθεμνιώτες. Όμως, ύστερα από την Καταστροφή άρχισε η αντίστροφη μέτρηση. Το 1924 αναχώρησαν και οι τελευταίοι Τουρκοκρητικοί για τη Μικρά Ασία.¹ Στη θέση τους ήλθαν οι πρόσφυγες που συνέβαλαν με την προοδευτικότητα τους στην οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη του τόπου.

¹ Κρητολογικά γράμματα 7/8 Περιοδική έκδοση ιστορικής και λαογραφικής εταιρίας Ρεθύμνης, Ραδάμανθους, Ρέθυμνο, Αύγουστος 1993

Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

Οι τρεις μεγάλοι δρόμοι

Σε ολόκληρη την πολιτεία έπαιζαν πρωτεύοντα ρόλο τρεις, μεγάλου μήκους, δρόμοι: η Μεγάλη Ρούγα (σημ. οδός Εθνικής Αντιστάσεως), το Μακρύ Στενό (σημ. οδός Νικηφόρου Φωκά) και ο τότε παραλιακός δρόμος της Άμμου (σημ. οδός Αρκαδίου).

σημ. οδός Αρκαδίου

οδός Τσάρου (Αρκαδίου) 1900

Η μεγάλη ρούγα

Ο πρώτος από τους παραπάνω δρόμους που αρχίζει από τη Μεγάλη Πόρτα, το μοναδικό υπόλειμμα των βενετικών τειχών του Ρεθύμνου, και καταλήγει αριστερά στην πλατεία Πλατάνου (σημ. Τит. Πετυχάκη) και δεξιά στην οδό Σουλίου, συγκέντρωνε, μαζί με μερικές παρόδους του την εμπορική κίνηση του Ρεθύμνου. Εκεί, κυρίως, βρίσκονταν τα μαγαζιά και οι αποθήκες τωνπραματευτάδων και των επαγγελματιών. Στην οδό Σουλίου ήταν συγκεντρωμένα τα τσαγκαράδικα της πόλης.

Στη μικρή πλατεία που σχηματίζεται στο εσωτερικό της Μεγάλης Πόρτας, που ακούγεται και σαν Μικρή Αγορά, γίνονταν όλες οι εμπορικές συναλλαγές και κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, αλλά και μέχρι τα πρόσφατα χρόνια που μεταφέρονταν τα εμπορεύματα με τα γαϊδουράκια και τα μουλάρια. Δυτικά μάλιστα, στη σημ. οδό Μπουνιαλή, υπήρχαν συγκεντρωμένα όλα τα σαμαράδικα και τα πεταλάδικα, καθώς και οι χώροι σταύλισης των ζώων.¹

Στο μέσο περίπου του ίδιου δρόμου δυτικά και στο τέλος υπήρχαν τα δύο μεγαλύτερα λατινικά μοναστήρια του Ρεθύμνου, Άγιος Φραγκίσκος και η Παναγία (Santa Maria) των Δομινικανών. Από το πρώτο σώζονται σήμερα μόνο η αίθουσα (εκκλησία) του Αγίου Φραγκίσκου, ένα από τα πιο σημαντικά μνημεία του Ρεθύμνου, και ανατολικά τα δύο παρεκκλήσια του ναού. Σήμερα ο χώρος χρησιμοποιείται για διάφορες πολιτιστικές εκδηλώσεις, τις περισσότερες φορές παράλληλα με την αίθουσα της Περιηγητικής Λέσχης Ρεθύμνου, που βρίσκεται ακριβώς απέναντι. Δίπλα στον Άγιο Φραγκίσκο, δυτικά, υπάρχει το «τούρκικο» σχολείο, που και στις μέρες μας λειτουργεί σαν δημοτικό σχολείο. Όπως φαίνεται από την επιγραφή της άλλης εισόδου του σχολείου, της οδού Παπαμιχελάκη, στο χώρο αυτόν στεγαζόταν το τούρκικο Παρθεναγωγείο, που ιδρύθηκε το 1798². Από το δεύτερο μοναστήρι σώζεται επίσης μόνο η εκκλησία, νοτιοανατολικά της μεγάλης πλατείας των Βενετών (σημ. Τίτ. Πετυχάκη) και αριστερά της οδού Βερνάρδου, με προσθήκες που έγιναν από τους Τούρκους για τη μετατροπή της σε τζαμί Νερατζές.

¹ Λουλουδάκης. Θ. Η Κρητική Φωτογραφία, Εκδοτική Εστία, Αθήνα, 1984

² Εκκεκάκης.Γ.Π. Εικόνες από τη ζωή στο παλιό Ρέθυμνο, σ.35 Ε.Ο. Σώμου και Καλλίνη, Ρέθυμνο, 1997

Από το αρχικό κτίριο διατηρούνται μόνο η ανατολική και η βόρεια όψη.

Μακρύ Στενό

Ο δεύτερος μεγάλος δρόμος, το Μακρύ Στενό (σημ. Νίκηφ. Φωκά), διασχίζει από τα βόρεια στα νότια την πόλη. Σε όλο το μήκος του υπάρχουν αρκετά παραδείγματα σπιτιών της Βενετοκρατίας που το ισόγειο τους χρησιμοποιούνταν από τους εμπόρους και τους βιοτέχνες της εποχής. Στο βάθος της πρώτης δεξιάς παρόδου υπάρχει η επιγραφή που αναφέρεται στην ίδρυση του τουρκικού Παρθεναγωγείου το έτος 1796¹. Προχωρώντας τη Νίκηφ. Φωκά συναντούμε μια ημικατεστραμμένη κρήνη και λίγο πιο κάτω δεξιά το ναό, της Κυρίας των Αγγέλων και την πλατεία που διαμορφώνεται μπροστά της.

Η Κυρία των Αγγέλων ή «Μικρή Παναγία» (όπως ακούγεται σήμερα), συγκρινόμενη με τη «Μεγάλη Παναγία», το μητροπολιτικό ναό του Ρεθύμνου- βρίσκεται ακριβώς στη συμβολή των οδών Νίκηφ. Φωκά και θ. Αραμπατζόγλου. Οικοδομήθηκε στα τελευταία χρόνια της Βενετοκρατίας και ήταν αφιερωμένη στην αγία Μαρία Μαгдаληνή του τάγματος των Δομινικανών μοναχών. Στα πρώτα χρόνια της τουρκικής κατάκτησης αφέθηκε στους Χριστιανούς για τις λατρευτικές τους ανάγκες. Λίγο αργότερα ο Χουσεΐν Πασάς τη μετέτρεψε σε τζαμί και παραχώρησε στους Χριστιανούς ένα μικρό ναό που βρισκόταν στη θέση του σημερινού ναού των Εισοδίων της Θεοτόκου².

¹ Εκκεκάκης, Γ.Π. Εικόνες από τη ζωή στο παλιό Ρέθυμνο, σ.37 Ε.Ο. Σώμου και Καλλίνη, Ρέθυμνο, 1997

² Μ. Τρούλης, Ρέθυμνο, Μίτος, σ. 65 1998

Στην οδό Στυλ. Κλειδή, αριστερά, υπάρχει ένα πολύ χαρακτηριστικό σπίτι της βενετσιάνικης περιόδου, ένα εξαιρετικό δείγμα ιδιωτικής κατοικίας του Ρεθύμνου. Είναι ένα μεγάλο γωνιακό κτίριο με ενδιαφέρουσα πρόσοψη, πρόσφατα αναστηλωμένο. Το θύρωμά του, ένα από τα ωραιότερα του Ρεθύμνου, φέρει επιγραφή στα λατινικά: «Όποιος ελπίζει στο θεό θ' ανακουφιστεί»¹.

Δεξιά, στην οδό Ραδαμάνθους, αριθ. 25, υπάρχει η είσοδος του τούρκικου Χαμάμ. Πρόκειται για έναν τυπικό τούρκικο λουτρόνα, που σώζεται σε αρκετά καλή κατάσταση. Αποτελείται από δύο χώρους στεγασμένους με μεγάλους ημισφαιρικούς τρούλους, στους οποίους ανοίγονται πολυγωνικά ανοίγματα για το φωτισμό. Το δάπεδο είναι στρωμένο με μεγάλα λευκά ορθογωνικά μάρμαρα. Στα 1670, 24 χρόνια από την τουρκική κατάκτηση, στο Ρέθυμνο λειτουργούσαν ήδη δύο τέτοιοι λουτρώνες.²

Στο βόρειο τμήμα του ενιαίου αρχικά κτιριακού συγκροτήματος στεγάζεται σήμερα το Ιστορικό και Λαογραφικό Μουσείο Ρεθύμνου, στη συμβολή των οδών Κ.Βερνάρδου 30 και Επιμενίδου, τμήμα των οποίων καλύπτει η στεγασμένη είσοδος του. Είναι ένα «τυπικό» ρεθυμνιώτικο αρχοντικό, αλλά το πιο αντιπροσωπευτικό και εντυπωσιακό από τα αρχοντικά της παλιάς πόλης.

Μπροστά, στο ισόγειο, υπήρξε ο χώρος του μαγαζιού ή του εργαστηρίου (λειτουργίες που διατηρούν ακόμα και σήμερα αρκετά από τα παρακείμενα κτίρια). Ο χώρος αυτός, που βλέπει στην αυλή, καταλήγει σε μια θολωτή αποθήκη, όπου αποθήκευαν τα πιθάρια με το λάδι, τα βαρέλια με το κρασί, τα καζάνια και τα κάθε λογής τρόφιμα. Ενδεχομένως να κατοικούσε εκεί και το βοηθητικό προσωπικό. Πίσω από την αποθήκη υπήρχε θολωτός στάβλος, που

¹ Σπανδάγος Γιάννης, Το Ρέθυμνο Μεταμορφώνεται, Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδος -Τμήμα Δυτικής Κρήτης- Νομαρχιακή Επιτροπή Ρεθύμνου, Ρέθυμνο, Μάρτιος 2003

² Λουλουδάκης. Θ. Η Κρητική Φωτογραφία, Εκδοτική Εστία, Αθήνα, 1984

επικοινωνεί κατευθείαν με την πίσω αυλή¹. Μπροστά και πίσω, στο χώρο της αυλής, σώζονται το περιβόλι με τις νεραντζιές, το πηγάδι και η στέρνα με την πέτρινη σκάφη.

Η φαρδιά πέτρινη σκάλα μπροστά και μια δεύτερη μικρότερη από την πίσω αυλή οδηγούν στον όροφο, η πρώτη στους χώρους υποδοχής, στον οντά, τα παρακείμενα δωμάτια και το κιόσκι, και η δεύτερη στην κουζίνα με το τζάκι και τη μεγάλη καμινάδα, μοναδική διατηρημένη σήμερα στην παλιά πόλη του Ρεθύμνου.²

Στο σύνολο του, αποτελεί ένα θαυμάσιο δείγμα αστικής κατοικίας των τελευταίων χρόνων της Βενετοκρατίας στην Κρήτη. Ο παραδοσιακός μάστορας εκείνης της εποχής έχει αποτυπώσει τα χαρακτηριστικά της τεχνικής του, ιδιαίτερα στη μεγαλοπρεπή πέτρινη σκαλιστή σκάλα, το μεγάλο οντά με τις δύο σειρές παράθυρα και την κουζίνα με την καμινάδα, το ασυνήθιστα μεγάλο τζάκι και το φούρνο, τα πιο εντυπωσιακά μαγειρεία της εποχής τους. Η κατοικία χρησιμοποιήθηκε πιθανότατα και σαν δημόσιο κτίριο κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας και έγιναν ασφαλώς διάφορες τροποποιήσεις ή προσθήκες, ιδίως λειτουργικού χαρακτήρα, αλλά και για τη συντήρηση του³. Οι επεμβάσεις αυτές βεβαιώνονται από τα αρχιτεκτονικά στοιχεία κάθε εποχής και κυρίως από τις διαφορές της δόμησης, στα ανοίγματα των τοίχων, στα θυρώματα και στα τόξα. Τα τελευταία χρόνια έγιναν οι απαραίτητες αναδιαμερισματώσεις ή αποχωρήσεις από τα διπλανά κτίρια για να προσδιοριστούν ενδεχομένως και τα ιδιοκτησιακά όρια του.

¹ Εκκεκάκης. Γ. Π. Εικόνες από τη ζωή στο παλιό Ρέθυμνο, σ.39 Ε .Ο. Σώμου και Καλλίνη, Ρέθυμνο, 1997

² Τσιριμονάκη. Μαρία, Εν Ρεθύμνω, Γραφοτεχνική Κρήτης Α. Ε.Ε., Ρέθυμνο, 1997

³ Μ. Τρούλης, Ρέθυμνο, Μίτος, σ. 56 1998

Από το 1977 είναι ιδιοκτησία του Ιστορικού και. Λαογραφικού Μουσείου Ρεθύμνου. Οι εργασίες αναπαλαίωσης του άρχισαν το Μάρτιο του 1992 και ολοκληρώθηκαν σε τρία περίπου χρόνια..

Το Μακρύ Στενό (σημ. Νικηφ. Φωκά) καταλήγει στην οδό Ιω. Μελισσηνού. Στη ΒΔ γωνία των δρόμων αυτών, σε πρόσφατα ανακαινισμένο κτίριο, στεγάζεται το «Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας - Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών», που ιδρύθηκε το 1985 και άρχισε να λειτουργεί με τη σημερινή οργανωτική μορφή το 1986. Είναι το μόνο Ινστιτούτο του Ιδρύματος Τεχνολογίας και Έρευνας με έδρα

Τα δημόσια κτήρια που κυρίως υπήρχαν μετά την απελευθέρωση της Κρήτης και που κατείχαν εξέχουσα θέση στη ζωή των κατοίκων της πόλης του Ρεθύμνου ήταν κυρίως ναοί και κέντρα διοίκησης. Αυτά τα κτήρια ανάλογα με την πολιτική ή κοινωνική κατάσταση που επικρατούσε κατείχαν και διαφορετικό λειτουργικό χαρακτήρα.

ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΟΥ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

LOGGIA

Ένα από τα σημαντικότερα κτήρια μνημεία της πόλης ήταν η Loggia. Loggia ονομάζονταν τα κτίρια της Βενετοκρατίας που χρησίμευαν σαν τόποι συσκέψεων των αρχόντων και των ευγενών τιμαριούχων για οικονομικά, πολιτικά κ' εμπορικά θέματα. Ακόμα χρησίμευαν και σαν χώροι αναψυχής όπου επιτρέπονταν τα τυχερά παιχνίδια. Από την είσοδο τους οι κήρυκες διάβαζαν τα διατάγματα της εξουσίας¹.

Η Loggia του Ρεθύμνου οικοδομήθηκε στα μέσα του 16ου αιώνα και παρουσιάζει ομοιότητες με τα αντίστοιχα κτίρια της Βενετίας (Loggetta), της Φλωρεντίας (Loggia del Lanzi), της Κέρκυρας και του Χάνδακα (Loggia Nuovissima). Σήμερα διατηρείται σε άριστη κατάσταση.

Βορειανατολική όψη Loggia

Αποτελείται από τέσσερις πλευρές εκ των οποίων οι τρεις είναι ορατές και όμοιες ενώ η τέταρτη βρίσκεται σε μεσοτοιχία. Συγκροτούνται από 3 ίσα μεταξύ τους ημικυκλικά τόξα η κάθε μία.

¹ Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, «Loggia», σ.20, Corfu, 1985

Το μεσαίο τόξο είναι ανοιχτό και η υπερυψωμένη εσωτερική στάθμη γεφυρώνεται με την χαμηλότερη εξωτερική με τη βοήθεια μιας σκάλας.

Τα άλλα δυο τόξα κάθε πλευράς χρησίμευαν για παράθυρα, ανοιχτά, χωρίς κουφώματα.

Χαρακτηριστικές είναι οι διευρύνσεις των εξωτερικών τοίχων προς τα κάτω, επιρροή της φρουριακής αρχιτεκτονικής της εποχής. Οι αρμοί της τοιχοποιίας ξεχωρίζουν έντονα εξ αιτίας των λοξότμητων γωνιών των λίθων.

Η διαχωριστική ταινία πάνω από την τελευταία σειρά της τοιχοποιίας και ο μεγάλος αριθμός των φουρυσιών (22 σε κάθε όψη) που υποβαστάζουν το γείσο, δίνουν στο αρχιτεκτονικό σύνολο αίσθηση ηρεμίας και σταθερότητας

Στο εσωτερικό τέσσερις οκταγωνικής διατομής πεσσοί στηρίζονται σε ψηλά βάθρα και παραπέμπουν σε γοτθικά και ρομανικά πρότυπα. Η κάτοψη της Λότζιας του Ρεθύμνου ήταν απόλυτα τετραγωνισμένη και στις δυο ελεύθερες εξωτερικές γωνίες δυο ανάγλυφα ανθρωπόμορφα κεφάλια χρησίμευαν για την απορροή των νερών της βροχής¹. Τα κιονόκρανα στα οποία καταλήγουν είναι ιωνικά και πάνω τους πατούσαν τα μεγάλα ζευκτά της στέγης. Στην άλλη πλευρά πατούσαν σε ξυλόγλυπτα φουρούσια με φυτική διακόσμηση (φύλλα ακάνθου).

Υπάρχουν βάσιμες ενδείξεις πως ο αρχιτέκτονας του κτιρίου ήταν ο M. Sonmiche H. που στα μέσα του δέκατου έκτου αιώνα βρίσκονταν στην Κρήτη για την οχύρωση των τεσσάρων μεγάλων αστικών της κέντρων².

¹ Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, «Loggia», σ.20, Corfu, 1985

² Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, «Loggia», σ.20, Corfu, 1985

ανατολική όψη Loggia

Αρχικά στεγάζονταν με ξύλινη στέγη που, ανάμεσα στα 1625-1628, αφαιρέθηκε και το κτίριο στεγάστηκε με δώμα. Αμέσως μετά την τουρκική κατάκτηση μετατράπηκε σε τζαμί, αφιερωμένο από τον Κιουτσούκ Χατζή Ιμπραήμ Αγά (Κιουτσούκ σημαίνει μικρός και μπήκε προς αποφυγή σύγχυσης με τον Σουλτάνο Ιμπραήμ)¹.

Αξίζει να σημειωθεί ότι στο τζαμί βρέθηκε επιγραφή η οποία σώζεται ακόμη και σήμερα τοποθετημένη στο κτίριο της Δημοτικής Βιβλιοθήκης και αναφέρει: {Ο αξιέπαινος από τους Βεζίρηδες πορθητής Χατζή Χουσείν με προσπάθεια και υπομονή κυρίευσε το φρούριο του Ρεθύμνου, το έκανε μουσουλμανικό κι απελευθέρωσε τον τόπο από τους αλλόθρησκους κι αυτό αποδεικνύεται από την πραγματικότητα της νίκης}².

¹ Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, «Loggia», σ.20, Corfu, 1985

² Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, «Loggia», σ.20, Corfu, 1985

δυτική όψη Loggia

Το ωραίο αυτό τέμενος χτίστηκε για να προσεύχονται οι μουσουλμάνοι στις πέντε ιεροτελεστίες.

Η επιγραφή αυτή γράφτηκε από τον λιθοξόο Εγιούπη, σύμφωνα με την επιθυμία του αφιερωτή, το έτος 1656.< Ας είναι ευλογημένο από το θεό αυτό το παραδείσιο μέρος και ας αξιωθεί ο ιδρυτής του μια θέση στον Παράδεισο¹.>Για την ακρίβεια η επιγραφή αυτή ήταν τοποθετημένη στην κρήνη που υπήρχε στη βάση του μιναρέ που χτίστηκε για το τέμενος. Ο μιναρές ήταν ετοιμόρροπος στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας και κατεδαφίστηκε στα 1930². Σήμερα στην Loggia στεγάζεται αρχαιολογικό μουσείο του Ρεθύμνου.

¹ Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, «Loggia», σ.20, Corfu, 1985

² Κρητολογικά γράμματα 7/8 Περιοδική έκδοση ιστορικής και λαογραφικής εταιρίας Ρεθύμνης, Ραδάμανθους, Ρέθυμνο, Αύγουστος 1993

Η εκκλησία του Αγίου Φραγκίσκου

Η εκκλησία του Αγίου Φραγκίσκου είναι ένα από τα πιο σημαντικά μνημεία του Ρεθύμνου. Βρίσκεται επί των οδών Χ.Τρικούπη και Ε.Αντιστάσεως. Τόσο το θύρωμα και η αρχιτεκτονική της αίθουσας όσο και οι λεπτομέρειες των ανάγλυφων του παρεκκλησίου και οι άριστες αναλογίες του φανερώνουν πεπειραμένα οικοδομικά συνεργεία και ικανούς αρχιτέκτονες¹.

ανατολική όψη Α. Φ.

διπλανή είσοδος Τούρκικου σχολείου

¹ Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, «Η εκκλησία του Αγίου Φραγκίσκου», σ.25, Corfu, 1985

Ο Άγιος Φραγκίσκος αποτελεί μια από τις σημαντικότερες μορφές του αγιολογίου της Δυτικής εκκλησίας και αγιοποιήθηκε στα 1228, δυο, μόλις χρόνια μετά το θάνατο του. Στην Κρήτη, στα χρόνια της Βενετοκρατίας, είχαν ανεγερθεί στις πόλεις της σημαντικοί φραγκισκανοί ναοί.

Εντυπωσιάζει με την υπερβολική του διακόσμηση. Διαθέτει το μοναδικό στο Ρέθυμνο παράδειγμα κιονόκρανων σύνθετου ρυθμού. Όμως συνολικά το θύρωμα ανήκει στον κορινθιακό ρυθμό.

βόρεια όψη – θύρωμα

λεπτομέρεια κιονόκρανων

¹ Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, «Η εκκλησία του Αγίου Φραγκίσκου», σ.25, Corfu, 1985

Το επιστήλιο διαρθρώνεται σε πολλαπλά επίπεδα.. Χαρακτηριστικό είναι το φύλλο της ακάνθου στο κλειδί (τον ανώτατο λίθο του τοξωτού υπέρθυρου) που είναι μεγάλο και ελίσσεται από τα πάνω προς τα κάτω. Η εκκλησία του Αγίου Φραγκίσκου μετατράπηκε στην Τουρκοκρατία σε πτωχοκομείο, ενώ στα νεότερα χρόνια είχε καταληφθεί από καταστήματα¹. Στα 1971 αναστηλώθηκε στην αναστήλωση, όμως, αυτή, κατεδαφίστηκε από άγνοια κι ένα τμήμα της.

TZAMI NEPATZES

Η εκκλησία Santa Maria και το μοναστήρι Αυγουστινιανών μοναχών, του οποίου αποτελούσε καθολικό, βρίσκονταν στη μεγάλη βενετσιάνικη πλατεία του Ρεθύμνου,. Σήμερα διασώζεται μόνη η εκκλησία με προσθήκες που έγιναν από τους Τούρκους για τη μετατροπή στο τζαμί Νερατζές.Βρίσκεται επί της οδού Βερνάρδου.

βόρεια όψη Ωδείου

¹ Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, «Η εκκλησία του Αγίου Φραγκίσκου», σ.25, Corfu, 1985

Από το αρχικό κτίριο διατηρούνται στην πρώτη τους μορφή μόνο οι δυο όψεις, η ανατολική με τον ολοστρόγγυλο φεγγίτη και η βορινή με τα δυο υψηλόκορμα παράθυρα της και το μνημειακό θύρωμα δείγμα της μεγαλοπρέπειας της εκκλησίας. Δυο ζευγάρια από κολώνες ημικυκλικής διατομής με κιονόκρανα κορινθιακού ρυθμού πλαισιώνουν το μεγάλο άνοιγμα και στο ενδιάμεσο κενό αφήνουν δυο ζεύγη μικρών λεπτόλιγνων κογχών. Το ημικυκλικό τόξο υποβαστάζει ένα ζευγάρι παραστάδων με απλά επίκρανα και καταλήγει σ' ένα ιδιαίτερα τονισμένο φουρούσι στη θέση του κλειδιού. Σ' αντίθεση με τις παραστάδες που δεν διαθέτουν ιδιαίτερες βάσεις, στα δυο προηγούμενα ζευγάρια κάθε κολώνα πατά σε δικό της βάθρο. Πάνω από τα κιονόκρανα τους υψώνεται ο θριγκός (με επιστήλιο, διάζωμα και οριζόντιο γείσο) που δεν είναι ενιαίος αλλά πάνω από τις κόγχες παρουσιάζει δυο μικρές υποχωρήσεις¹.

θύρωμα εκκλησίας

λεπτομέρεια θριγκού

¹ Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, «Τζαμί Νερατζές», σ.28, Corfu, 1985

Η κυρίως εκκλησία έχει τετραγωνική κάτοψη και στεγάζεται με τρεις μικρούς τρούλους, που αντικατέστησαν τη δίρριχτη κεραμοσκεπάστη στέγη στην Τουρκοκρατία.

Το κτήριο της εκκλησίας στα 1657 μετατράπηκε σε τζαμί από τον Χουσεΐν Πασά, και το παρεκκλήσι σε ιεροσπουδαστήριο, όπως φαίνεται και από την γραφή με τη λέξη Kitabhane (βιβλιοθήκη) στο καμπύλο αέτωμα του αναγεννησιακού θυρώματος¹. Στα νοτιοδυτικά του τζαμιού, στον περίβολο του δημοτικού σχολείου, υπάρχει ένα ακόμα τουρκικό κτίριο με ιδιόρρυθμο θόλο. Ήταν ο τουρμπές (μαυσωλείο ενός στρατιώτη, που σκοτώθηκε πολεμώντας ηρωικά στην πολιορκία του Ρεθύμνου). Το κτίριο διατηρείται σε σχετικά καλή κατάσταση γιατί οι Τούρκοι το ανακαίνισαν το 1911.

Όμως πιο εντυπωσιακός και από το ίδιο το τζαμί, που ήταν το μεγαλύτερο και πολυτελέστερο στην πόλη, ήταν ο μιναρές του που χτίστηκε στα 1890 Τρία χρόνια πριν η τουρκική Δημογεροντία αποφάσισε την κατασκευή του και την ανέθεσε στον ρεθεμνιώη πρακτικό μηχανικό *Γεώργιο Δασκαλάκη* με τη φιλοδοξία να ξεπερνά σε μεγαλοπρέπεια όλους τους μιναρέδες της Ανατολής.² Αυτός, αφού για 3 μήνες περιηγήθηκε την Τουρκία, υπέβαλε 3 προτάσεις σχεδίων από τα οποία εγκρίθηκε αυτό που ανταποκρίνεται στο σημερινό κτίσμα. Είναι οικοδομημένος με ορθογωνικού σχήματος πωρόλιθους *Αλφάς* και στηρίζεται σε πολυγωνική βάση. Απ' αυτήν φύεται ο κορμός που διασχίζεται από κατακόρυφες ραβδώσεις για ένταση του ύψους. Οι ραβδώσεις τελειώνουν στον πρώτο, κυκλικό, εξώστη, που περικλείεται από σιδεριά με πλούσια διακόσμηση. Από

¹ Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, «Τζαμί Νερατζές», σ.28, Corfu, 1985

κει και πάνω ο μιναρές συνεχίζει με νεοκλασικά μορφολογικά στοιχεία.

Μικροί πεσσοί με επιστήλιο στηρίζουν τον πολυγωνικό δεύτερο εξώστη που κι αυτός διαθέτει διακοσμημένη σιδεριά. Το τελευταίο τμήμα του μιναρέ είναι πολυγωνικής διατομής και η στέψη του έχει μορφή πολυεδρικής πυραμίδας.

τμήμα Μιναρέ

τμήμα Μιναρέ

Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας το *Ιζάνι* διαβάζονταν συχνά ταυτόχρονα και από τους δύο εξώστες. Μετά την αναχώρηση του μωαμεθανικού πληθυσμού της Κρήτης οι χριστιανοί του Ρεθύμνου με αγιασμό ανακήρυξαν το Δεκέμβρη του 1925 το κτίριο σε εκκλησία στο όνομα του Αγίου Νικολάου¹. Όμως στην πράξη αυτή δεν δόθηκε συνέχεια και το κτίριο χρησιμοποιήθηκε σαν Ωδείο.

¹ Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, «Τζαμί Νερατζές», σ.28, Corfu, 1985

Σήμερα χρησιμοποιείται σαν αίθουσα συναυλιών, ομιλιών και θεάτρου. Στη μετατροπή συνέτεινε και η έλλειψη μεγάλων χώρων για δημόσιες συναθροίσεις. Άλλωστε και οι αλλαγές χρήσης θα πρέπει να θεωρηθούν ότι σε τελευταία ανάλυση αποτελούν μέρος της ιστορίας των μνημείων, εκφράζοντας τις διαφορετικές ανάγκες και αξιολογήσεις των ανθρώπων κάθε εποχής.

Κυρία των Αγγέλων

Η σημερινή εκκλησία «Κυρία των Αγγέλων» η «Μικρή Παναγία», όπως ακούγεται περισσότερο, σ' αντιπαραβολή με την «Μεγάλη Παναγία», τον μητροπολιτικό ναό του Ρεθύμνου, βρίσκεται στη συμβολή δυο κεντρικών δρόμων της παλιάς πόλης Νικηφόρου Φωκά και Θεσσαλονίκης.¹ Οικοδομήθηκε στα τελευταία χρόνια της Βενετοκρατίας, αφιερωμένη στην Αγία Μαρία Μαгдаληνή του τάγματος των Δομινικανικών μοναχών.

¹ Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, «Κυρία των Αγγέλων», σ.30, Corfu, 1985

δυτική όψη εκκλησίας

καμπαναριό εκκλησίας

Πρόκειται για τρίκλιτη, χωρίς τρούλο, κατασκευή που το μεσαίο κλίτος της είναι μεγαλύτερο από τα άλλα δύο σχεδόν κατά 7 μ. Πριν το 1920 το κλίτος αυτό προεξείχε μόνο κατά 5 μ., αλλά επεκτάθηκε για τη δημιουργία χώρου τοποθέτησης του κωδωνοστασίου. Τότε κατεδαφίστηκε και ο αναγεννησιακός πυλώνας της εκκλησίας¹. Τα κλίτη χωρίζονται και επικοινωνούν μεταξύ τους με 2 σειρές τόξων που στηρίζονται σε 6 κίονες με ανθόσχημα κιονόκρανα. Τα 2 απ' αυτά τα τόξα βρίσκονται μέσα στο ιερό κι έχουν άνοιγμα 2,40 μ., μικρότερο από τα 4,30 μ. των υπόλοιπων τόξων.

Κάθε κλίτος στεγάζεται με δίκλινη στέγη που κατασκευάστηκε στα 1920 σε αντικατάσταση του παλιότερου δώματος.

Οι στέγες αυτές πατάνε πάνω στις καμάρες του κάθε κλίτους. Στα πρώτα χρόνια της τούρκικης κατάκτησης του Ρεθύμνου ο ναός είχε αφιεθεί στους χριστιανούς κατοίκους του για λατρεία. Λίγο

¹ Μαλαγάρη.Α., Στρατιδάκης.Χ., Ρέθυμνο, «Κυρία των Αγγέλων», σ.30, Corfu, 1985

αργότερα, όμως, ο πορθητής της πόλης Χουσεΐν Πασάς που κατοικούσε στο φρούριο, κατεβαίνοντας στην πόλη είδε στο ναό συγκεντρωμένο πλήθος και, αφού εξοργισμένος το έδιωξε, τον μετέτρεψε σε τζαμί. Σ' αντάλλαγμα, όμως, παραχώρησε στους χριστιανούς υπηκόους του για λατρεία ένα μικρό ναό στη θέση του. Ο διάδοχος του Anghebut Αχμέτ Πασάς εφοδίασε το τζαμί με αφιερωτήριο και Σουλτανικό φερμάνι το έτος 1680, που σώζεται στο Τουρκικό Αρχείο Ηρακλείου. Δίπλα στο βόρειο κλίτος οικοδομήθηκε μιναρές που σύντομα η κορυφή του έπεσε κι από τότε ακούγονταν σαν «Κουτσοτρούλης».¹

νότια όψη

βόρεια όψη

βόρειο θύρωμα

Στα 1917, το βράδυ μεταξύ 3 και 4 Απρίλη, το τέμενος μετατράπηκε σε ορθόδοξη εκκλησία. Κάποιοι χριστιανοί, εκμεταλλευόμενοι τη δύσκολη θέση του μουσουλμανικού πληθυσμού, σκηνοθέτησαν την ανεύρεση στα σκαλιά του μιναρέ μιας εικόνας της Παναγίας, που σήμερα βρίσκεται στο πρώτο δεξιά προσκυνητάρι της εκκλησίας. Ήταν η απάντηση στην πριν από δύομισι αιώνες μετατροπή του ναού σε τζαμί.

¹ Μαλαγάρη.Α., Στρατιδάκης.Χ., Ρέθυμνο, «Κυρία των Αγγέλων», σ.30, Corfu, 1985

Ο Μητροπολιτικός Ναός

Στη σημερινή πλατεία Μητροπόλεως, το πνευματικό κέντρο της πόλης για έναν περίπου αιώνα (1850-1950) υπάρχει ο Μητροπολιτικός Ναός του Ρεθύμνου. Στο μέσο της σύγχρονης πλατείας υπάρχει ο μητροπολιτικός ναός (των Εισοδίων της Θεοτόκου, 21 Νοεμβρίου. Στον περίβολο του βρίσκονταν όλα τα πνευματικά ιδρύματα της πόλης από τα μέσα περίπου του 19ου αιώνα, το Επισκοπείο, η Δημογεροντία, η αίθουσα των Τριών Ιεραρχών (Πρίγκιπα Γεωργίου), το Νηπιαγωγείο, το Δημοτικό Σχολείο,

δυτική όψη

καμπαναριό εκκλησίας

το Γυμνάσιο Αρρένων (Αρρεναγωγείο) και εκατό μέτρα δυτικότερα, στον περίβολο του ναού της Αγίας Βαρβάρας, το Παρθενγωγείο.¹

¹ Τσιριμονάκη. Μαρία, *Εν Ρεθύμνω*, Γραφοτεχνική Κρήτης Α. Ε.Ε., Ρέθυμνο, 1997

Ο μητροπολιτικός ναός θεμελιώθηκε τον Νοέμβριο του 1844, όπως αναγράφεται στην επιγραφή που έχει εντοιχιστεί στη νότια εξωτερική πλευρά του¹. Ήταν μια τρίκλιτη βασιλική, της οποίας το μεσαίο κλίτος ήταν αφιερωμένο στα Εισόδια της Θεοτόκου, το αριστερό στους Τρεις Ιεράρχες και το δεξιό στους Αγίους Αποστόλους.

Ο ναός μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο είχε υποστεί φθορές, γι' αυτό κατεδαφίστηκε το 1956 μαζί με τα παρακείμενα κτίσματα και ανοικοδομήθηκε σύμφωνα με το πρότυπο του ναού της Ευαγγελιστρίας της Τήνου. Οι διαστάσεις του σημερινού ναού δεν προσδιορίστηκαν μόνο από το χώρο, αλλά και από την επαναχρησιμοποίηση του θαυμάσιου προγενέστερου τέμπλου τόσο για την ξυλογλυπτική του τέχνη όσο και για τις περίτεχνες εικόνες. Μια από αυτές είναι η αχρονολόγητη και ανυπόγραφη φορητή εικόνα της Παναγίας του πάθους. Η αρχική αγιογράφηση της εκκλησίας ήταν του 1850.²

Ακριβώς νότια και δεξιά της εισόδου του υψώνεται το κωδωνοστάσιό του,. Η Χριστιανή Δημογεροντία Ρεθύμνου, θέλοντας να απαντήσει στην πρόκληση των Τούρκων για την ανέγερση του μεγαλοπρεπούς μιναρέ του τζαμιού Νερατζές, ανέθεσε στον ίδιο πρακτικό μηχανικό Γεώργιο Δασκαλάκη την κατασκευή του. Άρχισε να κτίζεται αμέσως με πέτρες Αλφάς, αλλά η θεμελίωση του αποδεικτική προβληματική και οι οικονομικοί πόροι περιορισμένοι. Έγιναν αλλεπάλληλοι έρανοι ανάμεσα στους λιγοστούς τότε χριστιανούς και ζητήθηκε η οικονομική συνδρομή του Ρώσου διοικητή των δυνάμεων κατοχής του Ρεθύμνου Θ. ντε Χιόστακ για την αποπεράτωση του. Η συντεχνία των οινοπωλών ανέλαβε το κόστος της καμπάνας, η οποία ήταν τεράστια και δημιούργησε μεγάλα προβλήματα μεταφοράς και ανύψωσης.³ Με τα πρώτα μάλιστα

¹ Μαλαγάρη.Α., Στρατιδάκης.Χ., Ρέθυμνο, «Μητρόπολη», σ.36, Corfu, 1985

² Μ. Τρούλης, Ρέθυμνο, Μίτος, σ.σ. 81-85, 1998

³ Μ. Τρούλης, Ρέθυμνο, Μίτος, σ.σ. 81-85, 1998

κτυπήματα ράγισε και στάλθηκε πάλι, κομματιασμένη, στη Βενετία για να ξαναχυθεί και να δημιουργήσει τις δυο καμπάνες που τοποθετήθηκαν μετά. Το ρολόι, το οποίο κτύπαγε με ευδιάκριτο τρόπο τις ολόκληρες ώρες, τις μισές και τα τέταρτα, ήταν παραγγελία του Γεωργίου Τριφύλη στο Μιλάνο. Πρόσφατα αντικαταστάθηκε, αφού είχε πλέον απορρυθμιστεί τελείως, και αποτελεί ήδη μουσειακό έκθεμα στο πρώτο Εκκλησιαστικό Μουσείο που λειτουργεί στο ενοριακό γραφείο του μητροπολιτικού ναού από τις 24 Ιουλίου 1994.¹ Το «Μουσείο» αυτό, μοναδικό στο είδος του στην πόλη μας, φιλοξενεί ήδη στις πέντε προθήκες του εξήντα τέσσερις από τους παλαιότερους, Πρόσφατα αντικαταστάθηκε, αφού είχε πλέον απορρυθμιστεί τελείως, και αποτελεί ήδη μουσειακό έκθεμα στο πρώτο Εκκλησιαστικό Μουσείο που λειτουργεί στο ενοριακό γραφείο του μητροπολιτικού ναού από τις 24 Ιουλίου 1994.² Το «Μουσείο» αυτό, μοναδικό στο είδος του στην πόλη μας, φιλοξενεί ήδη στις πέντε προθήκες του εξήντα τέσσερις από τους παλαιότερους εκκλησιαστικούς «θησαυρούς» του μητροπολιτικού ναού

¹ Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, «Μητρόπολη», σ.36, Corfu, 1985

² Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, «Μητρόπολη», σ.36, Corfu, 1985

δυτική όψη Μητρόπολης

βόρεια όψη Μητρόπολης

νότια όψη Μητρόπολης

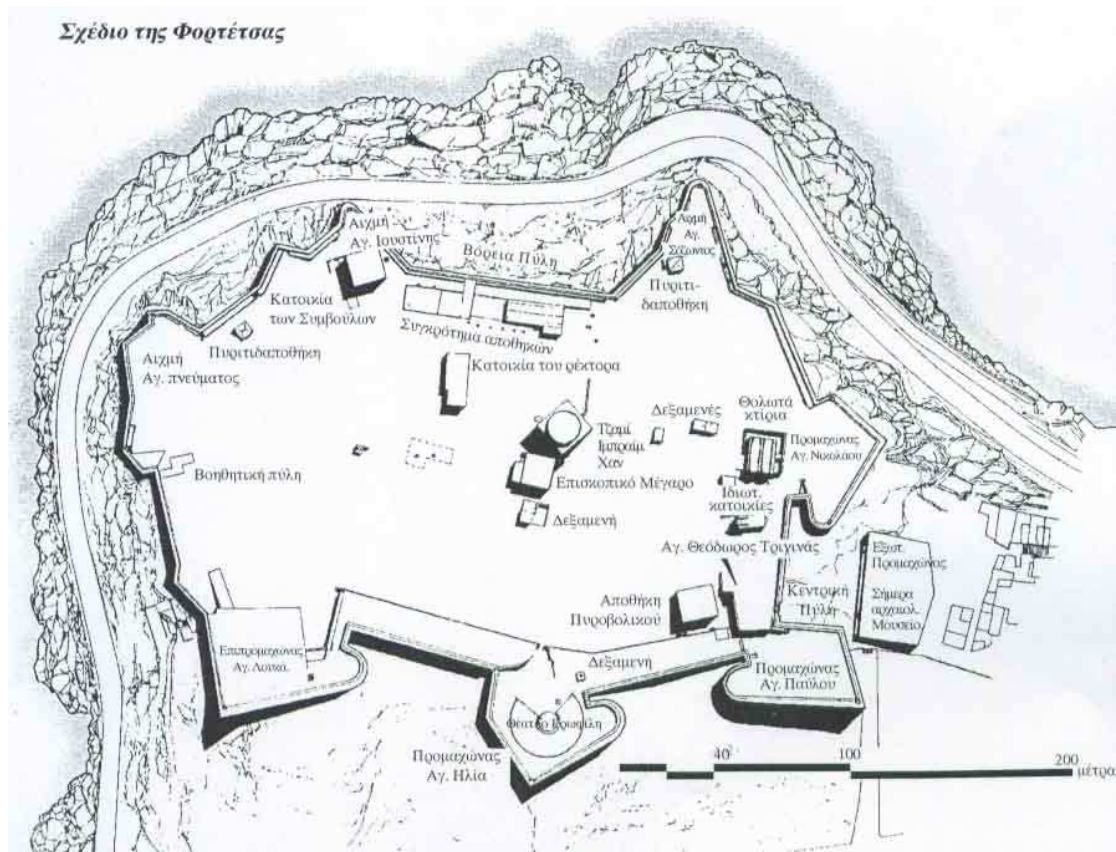
ανατολική όψη Μητρόπολης

Νοτιοανατολικά του μητροπολιτικού ναού βρίσκονται το παρεκκλήσι του Αγίου Αντωνίου που οικοδομήθηκε το 1863 και το Μητροπολιτικό μέγαρο που ανακαινίστηκε το 1900 με έξοδα του Ρώσου διοικητή Θ. ντε Χιόστακ. Είναι ένα ωραίο νεοκλασικό κτίριο με απόλυτη συμμετρία στην πρόσοψη του. Κατά την τελευταία ανακαίνιση του, το 1971, έγιναν σημαντικές αλλοιώσεις. Κανένα από τα άλλα κτίρια που υπήρχαν γύρω από το ναό μέχρι στις αρχές της δεκαετίας του 1950 δεν υπάρχει πια.

Η ΦΟΡΤΕΤΣΑ

Οι αρμόδιοι τοπικοί παράγοντες, οι ίδιοι οι Ρεθεμνιώτες και η Βενετική Γερουσία, αποφάσισαν να κατασκευάσουν ένα οχυρό πάνω στο λόφο του Παλαιοκάστρου, που θα μπορούσε να περιλάβει όλες τις κατοικίες της πόλης. Έτσι θεμελιώθηκε η Φορτέτσα στις 13 Σεπτεμβρίου 1573. Μέσα στη δεκαετία του 1580 ολοκληρώθηκαν οι εργασίες στον περίβολο της και στα δημόσια κτίρια που υπήρχαν μέσα σ' αυτόν. Τότε διαπιστώθηκε ότι ο χώρος που απέμενε για την κατασκευή ιδιωτικών κατοικιών ήταν ελάχιστος και καθορίστηκε η δημόσια χρήση του και ως τελευταίο καταφύγιο των κατοίκων της πόλης μόνο σε περίπτωση πολιορκίας. Για την κατασκευή της Φορτέτσας εφαρμόστηκε το σχέδιο του ιταλού αρχιτέκτονα της εποχής Storza Pallavicini με κάποιες τροποποιήσεις στη χάραξη του περιβόλου.

Ο περίβολος του φρουρίου, όπως απεικονίζεται στα βενετσιάνικα σχέδια, αποτελούνταν από τέσσερις κύριους προμαχώνες (S. Salvatore ή Αγίου Νικολάου, Sta Maria ή Αγίου Παύλου, Αγίου Ηλία και Αγίου Λουκά) στη νότια και ανατολική πλευρά και έκλεινε στη δυτική και βόρεια με τρεις κύριες προεξοχές (Αγίου Πνεύματος, Αγίας Ιουστίνης και Αγίου Σώζοντος) που ενώνονταν με απλά μεσοπύργια¹. Η κύρια πύλη της Φορτέτσας βρισκόταν στην ανατολική πλευρά, ενώ στη δυτική και στη βόρεια πλευρά του φρουρίου βρισκόταν από μια δευτερεύουσα βοηθητική πύλη. Στις επιχωματώσεις του νότιου και του ανατολικού περιβόλου υπήρχαν πρόσθετα αμυντικά έργα.

επιπρομαχώνας Αγ. Λουκά

προμαχώνας Αγ. Παύλου

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η διάρθρωση του εσωτερικού χώρου της Φορτέτσας. Στις πλευρές -νότια και ανατολική- που ήταν πιο ευάλωτες σε ενδεχόμενη επιδρομή δεν υπήρχαν κτίρια, δημόσια ή ιδιωτικά. Μετά τις επιχωματώσεις του νότιου περιβόλου, αφήνοντας μια απόσταση ασφαλείας από αυτές, τοποθετήθηκαν τα καταλύματα των στρατιωτών, οι χώροι φύλαξης κανονιών και η κατοικία του στρατιωτικού διοικητή.

¹ Μ.Τρούλης, Ρέθυμνο, Μίτος, σ.σ. 91- 92, 1998

Στο κέντρο του φρουρίου σχηματίστηκε η καθιερωμένη «πλατεία» με την κατοικία του ρέκτορα από τη μια πλευρά και τον καθεδρικό ναό από την άλλη.

Κατά μήκος του βόρειου περιβόλου τοποθετήθηκαν οι πυριτιδαποθήκες, μακριά από την κύρια γραμμή του πυρός, αλλά μακριά και από τα άλλα κτίρια. Επίσης στην ίδια πλευρά τοποθετήθηκαν διάφορες δημόσιες υπηρεσίες μαζί με την κατοικία των συμβούλων και μια σειρά αποθηκών τροφίμων και δεξαμενών νερού. Το μόνο τμήμα που απέμενε για την κατασκευή ιδιωτικών κατοικιών ήταν η περιοχή ανατολικά του καθεδρικού ναού που έφθανε σχεδόν μέχρι τον περίβολο. Μέσα στο 17ο αι., μέχρι την πολιορκία του Ρεθύμνου και την κατάληψη του από τους Τούρκους το 1646, δεν έγιναν μεγάλες αλλαγές στη Φορτέτσα. Έγιναν μόνο κάποιες επισκευές και συμπληρώσεις στις επιχωματώσεις.

Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας η οργάνωση της Φορτέτσας και της άμυνας ολόκληρης της πόλης δεν άλλαξε σημαντικά. Το Ρέθυμνο παρέμενε κλεισμένο μέσα στο τείχος, με την προσθήκη από τους Τούρκους ενός μικρού οχυρού πέρα από την πύλη της Άμμου, προς τη θάλασσα. Στα τέλη του 19ου αι. έγιναν διανοίξεις και κατασκευές άλλων έργων στο νοτιοδυτικό άκρο του.¹ Μετατράπηκε ο καθεδρικός ναός σε τέμενος του Σουλτάνου Ibrahim, έγιναν κάποιες προσθήκες στα παραπέτα του τείχους, εκεί όπου ανοίγεται η ανατολική πύλη, κατασκευάστηκε ένα μεγάλο οχυρό, πενταγωνικού σχήματος, μπροστά από την κύρια πύλη για την καλύτερη άμυνα της και αυξήθηκε ο αριθμός των κατοικιών μέσα στον περίβολο, όπου εγκαταστάθηκε η τουρκική φρουρά και η διοίκηση.

Στις αρχές του 20ου αι. το εσωτερικό της Φορτέτσας ήταν σχεδόν ολόκληρο οικοδομημένο. Στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια άρχισε η μεταφορά των κατοίκων που έμεναν μέσα στη Φορτέτσα σε άλλα σημεία της πόλης. Η επέκταση αυτή είχε ως επακόλουθο την ολοκληρωτική σχεδόν εξαφάνιση του χερσαίου τείχους και της

¹ Μ. Τρούλης, Ρέθυμνο, Μίτος, σ. 94, 1998

μικρής τάφρου που το περιέβαλλε. Μέσα στη Φορτέτσα κατεδαφίστηκαν όλα τα ερειπωμένα κτίσματα που ήταν ως επί το πλείστον κατοικίες, προς την ανατολική και τη νότια πλευρά και μια επέκταση προς το κέντρο. Με την κατεδάφιση ολόκληρου του οικισμού χάθηκε και ό,τι είχε διασωθεί από την εποχή της Βενετοκρατίας στην περιοχή αυτή. Ενώ αξιόλογα δημόσια ή ιδιωτικά κτίρια των Βενετών αλλοιώθηκαν με τη συνεχή χρήση τόσων αιώνων.¹

Από τις οχυρώσεις που κατασκευάστηκαν κατά τη Βενετοκρατία στο Ρέθυμνο, από το 1540 ως το 1646, σώζονται σήμερα, αρκετά αλλοιωμένα, τρία από τα καταλύματα των στρατώνων του προμαχώνα της Αγίας Βαρβάρας και ένα τμήμα της εσωτερικής πλευράς της πύλης Guora, της Μεγάλης Πόρτας. Στη Φορτέτσα ο οχυρός περίβολος σώζεται ακέραιος. Εκτός από ορισμένα τμήματα των παραπέτων της δυτικής και της βόρειας πλευράς που αναστηλώθηκαν μεταπολεμικά, το τείχος είναι το ίδιο που κατασκευάστηκε κατά τη Βενετοκρατία. Από τις πύλες, η κύρια ανατολική διατηρείται με τους παράπλευρους χώρους της φρουράς.

Στις δύο βοηθητικές, τη δυτική και τη βόρεια, που ήταν αρκετά καταστραμμένες, έχουν αναστηλωθεί επί μέρους τμήματα τα τελευταία χρόνια. Επίσης διατηρείται το πηγάδι που υπήρχε υπόγεια στο εσωτερικό του προμαχώνα του Αγίου Ηλία για την αντιμετώπιση των εχθρικών υπονομεύσεων. Ο επιπρομαχώνας του Αγίου Λουκά έχει αρκετές αλλοιώσεις.

¹ Μ. Τρούλης, Ρέθυμνο, Μίτος, σ. 95, 1998

Η Κεντρική Πύλη της Φορτέτσας

Η Κεντρική Πύλη

Η κεντρική πύλη της Φορτέτσας βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του φρουρίου, στο τμήμα του τείχους ανάμεσα στους προμαχώνες του Αγίου Νικολάου και του Αγίου Παύλου, από τους οποίους και καλύπτεται αμυντικά. Βρίσκεται στη μοναδική πλευρά της Φορτέτσας που έχει επαφή με την πόλη, χωρίς παράλληλα να είναι στην πρώτη γραμμή επίθεσης. Αποτελείται από μια στοά που διαπερνά όλο το μήκος των επιχωματώσεων του τείχους σ' αυτό το σημείο, με μεγάλο ύψος και πλάτος, για να εξυπηρετεί το πέρασμα του ιππικού, του πυροβολικού, των αμαξιών κ. λ. π. Η κάλυψη της στοάς γίνεται με ημικυλινδρικό θόλο.

Το άνοιγμα στην εσωτερική πλευρά αποτελείται από μεγάλες λαξευτές πέτρες, που καταλήγουν σε τοξωτό ανώφλι. Στην εξωτερική, όμως, πλευρά το θύρωμα εντάσσεται σ' ένα παραλληλόγραμμο πλαίσιο που η πάνω μικρή πλευρά του έχει ημικυκλικό σχήμα. Εκεί είναι διαμορφωμένη μια ορθογωνική εσοχή,

όπου ήταν τοποθετημένο το *λιοντάρι του Αγίου Μάρκου*, έμβλημα της Βενετικής Δημοκρατίας.¹

Από το θύρωμα ξεκινά η στοά της πύλης που είναι στεγασμένη με ημικυλινδρικό θόλο κι έχει επικλινές, λαξευμένο στο βράχο, δάπεδο. Στο δεξιό τοίχο υπάρχουν δυο ανοίγματα που στεγάζονται με καμάρες και επικοινωνούν με εσωτερικό, στεγασμένο με ημικυλινδρικό θόλο, χώρο που χρησίμευε για αποθήκη. Δίπλα σ' αυτήν υπάρχει μια ακόμα αποθήκη.. Η Δυτική πόρτα της δεύτερης αποθήκης φαίνεται από το ξύλο, και το μάνταλό της ότι είναι η αρχική Βενετσιάνικη.

Οι βοηθητικές πύλες

Οι βοηθητικές πύλες της Φορτέτσας χτίστηκαν στα πιο κατάλληλα σημεία για την παραλαβή πολεμοφοδίων, τροφίμων, ενισχύσεων κι οτιδήποτε άλλο ήταν αναγκαίο σε περίοδο πολιορκίας. Μονοπάτια από το τείχος οδηγούσαν στην ακτή, όπου με τη βοήθεια μιας σκάλας μπορούσαν να σταματήσουν μικρά πλοία.²

Η πρώτη βοηθητική πύλη βρίσκεται στα δυτικά, στο μέσο περίπου του τείχους ανάμεσα στον προμαχώνα του Αγίου Λουκά και στην αιχμή του Αγίου Πνεύματος. Δεξιά της πύλης υπάρχουν δυο ορθογώνιοι χώροι, που καλύπτονται με θόλο και επικοινωνούν μεταξύ τους μ' ένα μικρό άνοιγμα. Οι χώροι αυτοί οδηγούσαν σε δυο μεγάλες κανονιοθυρίδες.

¹ Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, «Φορτέτσα», σ.40, Corfu, 1985

² Κρητολογικά γράμματα 7/8 Περιοδική έκδοση ιστορικής και λαογραφικής εταιρίας Ρεθύμνης, Ραδάμανθης, Ρέθυμνο, Αύγουστος 1993

Η δεύτερη πύλη βρίσκεται στα βόρεια, ανάμεσα στις αιχμές της Αγίας Ιουστίνης και του Αγίου Σώζοντος. Η λειτουργία της ήταν στενά συνδεδεμένη με το κτιριακό συγκρότημα των αποθηκών και δεξαμενών που βρίσκονται κοντά της.

Ο καθεδρικός ναός — τζαμί Ιμπραΐμ Χαν

Ο καθεδρικός ναός του Ρεθύμνου είχε καταστραφεί από την επιδρομή του 1571. Η θεμελίωση του καινούργιου έγινε την άνοιξη του 1583 στη Φορτέτσα από τον Λατίνο επίσκοπο Chiapone και αφιερώθηκε στον *Άγιο Νικόλαο*. Ο διάδοχος του επίσκοπος Carrara αρνήθηκε να λειτουργήσει τον τελειωμένο ναό στα 1585 με την δικαιολογία της στενότητας του χώρου και της μη ύπαρξης των απαραίτητων ιερών σκευών..

Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας ο ναός μετατράπηκε σε τζαμί, αφιερωμένο στον *Ιμπραΐμ Χαν* που την εποχή που κυριεύτηκε το Ρέθυμνο ήταν Σουλτάνος της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Τζαμί Ιμπραΐμ Χαν

βορειοδυτική όψη

Οι πρώτες ενέργειες του Γαζή (νικητή) Χουσεΐν Πασά, που κατέκτησε την πόλη, ήταν να στείλει στον Σουλτάνο του 30 αιχμαλώτους, 10 κοπέλες για το χαρέμι του και να μετατρέψει τον καθεδρικό ναό του Αγίου Νικολάου σε τέμενος αφιερωμένο σ' αυτόν. Το φερμάνι που έστειλε στο τζαμί του ο Ιμπραΐμ Χαν έχει χρονολογία 1648.¹

Στο κτίριο προστέθηκε υπερμεγέθης θόλος, που ο κύκλος της βάσης του έχει διάμετρο 11 μ. Στηρίζεται πάνω σε 8 τόξα, από τα οποία τα μισά καταλαμβάνουν το μεσαίο τμήμα κάθε πλευράς του κτιρίου και τα υπόλοιπα τις γωνίες του. Οι ενώσεις των γωνιακών και πλευρικών τόξων γίνονται σε ύψος 3 περίπου μέτρων από το έδαφος.

¹ Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, «Φορτέτσα», σ.41, Corfu, 1985

Η κάτοψη του κτιρίου είναι τετραγωνική και η είσοδος βρίσκεται στα βορειδυτικά.

. Δεξιά όπως μπαίνουμε ένα μικρό άνοιγμα οδηγεί στον μιναρέ, που σήμερα μόνο η βάση του με μερικά ημικατεστραμμένα σκαλιά διατηρείται. Στο κέντρο σχεδόν της Ν.Α. πλευράς του τεμένους υπάρχει η κόγχη του μιχράμπ. Είναι πολυγωνική με 7 πλευρές, Από κει και πάνω αρχίζει μια ημικωνική κάλυψη διακοσμημένη σε σειρές με παραλλαγές σταλακτιτών. Λίγο πιο πάνω υπάρχει ένθετη μικρή επιγραφή με αραβικούς χαρακτήρες. Το μιχράμπ περικλείεται από ένα ορθογώνιο που οι δυο μεγάλες του πλευρές τελειώνουν αρκετά πάνω από το έδαφος. Η όλη κατασκευή καταλήγει προς τα πάνω σε ιδιόρρυθμο θριγκό.

Το κτίριο έχει αρκετά ανοίγματα που του εξασφαλίζουν πλούσιο φωτισμό. Διατηρείται σε καλή κατάσταση. Από το κέντρο του θόλου κρέμεται μια βαρεία αλυσίδα που συγκρατούσε τον πολυέλαιο του τζαμιού. Το μοναδικό αρχιτεκτονικό στοιχείο που φανερώνει την προϋπαρξη βενετσιάνικου κτιρίου είναι οι γωνιακές διευρύνσεις στη Βόρεια και στη Δυτική γωνία του κτιρίου. ¹Τέλος, ας σημειωθεί ότι τα νερά του θόλου του τεμένους αποθηκεύονταν σε δεξαμενή.

Η εκκλησία του Αγίου Θεοδώρου

Μεταξύ των προμαχώνων του Αγίου Νικολάου και του Αγίου Παύλου υπάρχει μια μικρή εκκλησία, αφιερωμένη στον *Άγιο Θεόδωρο του Τρίχινα*. Πρόκειται για ένα τυπικό μονόχωρο, θολωτό εκκλησάκι. Εγκαινιάστηκε στις 21 Μάρτη του 1899 από το διοικητή των Ρωσικών δυνάμεων κατοχής του Ρεθύμνου, Θεόδωρο ντε Χιοστάκ,²

¹ Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, «φορτέτσα», σ.42, Corfu, 1985

² Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, «φορτέτσα», σ.42, Corfu, 1985

Η κατοικία των Συμβούλων

Είναι ένα από τα σπουδαιότερα δημόσια κτίρια του. Σ' αυτό κατοικούσε ο ένας από τους δυο *Συμβούλους* (Consiglieri) του Ρεθύμνου ενώ ο δεύτερος κατοικούσε κάτω στην πόλη για την επιτήρηση της τάξης¹. Η κάτοψη αποτελείται από ένα κεντρικό διαμπερή διάδρομο που σε κάθε μια από τις δυο πλευρές του υπάρχουν δυο μεγάλα δωμάτια. Στα Β.Δ. ανάμεσα στα 2 δωμάτια ανοίγεται ένας μικρότερος διάδρομος. Η ίδια ακριβώς διάταξη υπήρχε και στον όροφο που σώζονται μερικά από τα υπολείμματα των τοίχων του. Από το Β.Δ. δωμάτιο του ισογείου διακρίνεται πάνω ακριβώς από τον μικρό διάδρομο ένας τούρκικος λουτρόνας. Φαίνεται πως το κτίριο είχε χρησιμοποιηθεί για κατοικία κάποιου τούρκου αξιωματούχου που η θέση του δικαιολογούσε ένα μικρό λουτρόνα.

κατοικία συμβούλων

¹ Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, «φορτέτσα», σ.42, Corfu, 1985

Η κατοικία του Ρέκτορα

Το κτίριο αυτό δεν σώζεται ολόκληρο σήμερα στο φρούριο του Ρεθύμνου. Σώζεται μόνο ένα μικρό τμήμα του, που αποτελείται από δυο ορθογώνιους χώρους, ανισομερείς, με πολύ παχύς τοίχους. Κάθε χώρος καλύπτεται με καμάρα κι έχει ξεχωριστή είσοδο στην ανατολική πλευρά.

κατοικία Ρέκτορα

Το κτίριο κοντά στον προμαχώνα του Αγίου Νικολάου

Για τη χρήση αυτού του χώρου, που σώζεται σχεδόν ακέραιος, δεν υπάρχει καμία πληροφορία. Όμως η δομή του φανερώνει ότι πρέπει να ήταν δημόσιο κτίριο, εργαστήριο ή αποθήκη.

Ο ενιαίος εσωτερικός χώρος χωρίζεται σε 2 τμήματα που στεγάζονται με ημικυλινδρικές καμάρες. Στο σημείο που αυτές συναντιούνται στηρίζονται πάνω σε 2 τόξα. Μια, κατεστραμμένη σήμερα, πέτρινη σκάλα ανέβαζε στην είσοδο, στο μέσο της ανατολικής πλευράς. Μια άλλη είσοδος υπάρχει στη νότια πλευρά. Το κτίριο διαθέτει 4 ορθογωνικά παράθυρα και 2 φεγγίτες. Νότια και ανατολικά το περιβάλλει περίβολος.¹

προμαχώνας Αγ. Νικολάου

¹ Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, «φορτέτσα», σ.43, Corfu, 1985

κτήριο προμαχώνα

νοτιοδυτική όψη

Το επισκοπικό μέγαρο

Το κτίριο νότια του τεμένους ήταν το επισκοπικό μέγαρο. Το πρώτο (και μεγαλύτερο) κτίριο καλύπτεται με 2 ημικυλινδρικές καμάρες. Στο σημείο συνάντησης τους στηρίζονται σε 2 ημικυλινδρικά τόξα, που με τη σειρά τους στηρίζονται σε 3 πεσσούς. Υπάρχουν ακόμα 7 πεσσοί, οι 3 στα ανατολικά και οι υπόλοιποι 4 στα δυτικά. Η είσοδος βρίσκονταν στη βόρεια πλευρά.

Το διπλανό (μικρότερο) κτίριο καλύπτεται με ημικυλινδρική καμάρα. Η είσοδος του βρίσκεται στη βόρεια πλευρά κι είναι μια μικρή τοξωτή πόρτα. Διαθέτει 4 πολεμίστρες και είναι φανερό πως αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη. Λίγο πιο νότια στα ερείπια της μιας από τις δυο δεξαμενές χτίστηκε τα τελευταία χρόνια μια μικρή εκκλησία, αφιερωμένη στην *Αγία Αικατερίνη*.¹

¹ Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, «φορτέτσα», σ.43, Corfu, 1985

βορειοδυτική όψη

Η αποθήκη του πυροβολικού

Είναι το πρώτο κτίριο που συναντάμε αμέσως μετά την είσοδο από την ανατολική πύλη του φρουρίου. Χτίστηκε ανάμεσα στα 1580-81, όταν ρέκτορας του Ρεθύμνου ήταν ο Bernardo Pollani. Αποτελείται από δυο ορόφους, που διαχωρίζονταν με ξύλινο πάτωμα. Στο ισόγειο φυλάσσονταν τα κανόνια και τα ανταλλακτικά ενώ στον όροφο οπλισμός και άλλα εφόδια.

Η κύρια όψη αποτελείται από 4 τοξωτά ανοίγματα. Στον άξονα του μήκους του κτιρίου υπάρχει τοίχος με άνοιγμα, που επιτρέπει την επικοινωνία των 2 χώρων. Σε καθέναν απ' αυτούς υπάρχει μια σειρά από 3 πεσσούς, πάνω στους οποίους στηρίζεται το ξύλινο δάπεδο του ορόφου. Σ' αυτόν συνεχίζει ο κεντρικός τοίχος που τον χωρίζει σε 2 χώρους. Για τη στέγαση του κτιρίου χρησιμοποιούνται 2 ημικυκλικές καμάρες, που η πάνω τους επιφάνεια διαμορφώνεται σε δώμα. Τα νερά αυτού του δώματος με τη βοήθεια ενός κλειστού αγωγού διοχετεύονται στη δεξαμενή στα βόρεια του προμαχώνα του Αγίου Ηλία. Ο αγωγός αυτός στηρίζεται πάνω στο τόξο, κάτω από το οποίο περνά ο κεντρικός δρόμος από την κύρια πύλη προς το εσωτερικό του φρουρίου.¹

¹ Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, «φορτέτσα», σ.44, Corfu, 1985

νότια όψη

Οι αποθήκες του βόρειου τείχους

Ο χώρος που χτίζονταν αυτές οι αποθήκες προσδιορίζονταν στο βόρειο τείχος, σε πλευρά δηλαδή ασφαλή από εχθρικές επιδρομές. Σήμερα από το συγκρότημα αυτό σώζεται ένα τμήμα παράλληλο στο τείχος μεταξύ των αιχμών της Αγίας Ιουστίνης και του Αγίου Σώζοντος.

Προχωρώντας στο διάδρομο καθόδου προς την έξοδο της βόρειας βοηθητικής πύλης δεξιά κι αριστερά υπάρχουν υπόγειοι χώροι. Οι χώροι και δίπλα στη βοηθητική πύλη είναι υπόγειοι ορθογώνιοι και καλύπτονται από ημικυλινδρική καμάρα. Και οι δυο χώροι διαθέτουν οπές αερισμού που διαπερνούν το τείχος του φρουρίου. Στους χώρους υπάρχουν τα στόμια φρεατίων αερισμού που οδηγούν σε άλλους υπόγειους χώρους που δεν είναι επισκέψιμοι.¹

¹ Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, «φορτέτσα», σ.44, Corfu, 1985

Οι πυριτιδαποθήκες

Οι χώροι αποθήκευσης πυρίτιδας ήταν απομονωμένοι με περίβολο, τοποθετημένοι σε ασφαλή μέρη και κατανεμημένοι σ' όλο τον περίβολο ενός φρουρίου. Η θολωτή τους οροφή και οι τοίχοι είχαν μεγάλο πάχος για να αντέχουν στις κρούσεις των εχθρικών βλημάτων. Εκτός από την πόρτα διέθεταν μικρές τρύπες αερισμού για προστασία του μπαρουτιού από την υγρασία. Για τον ίδιο λόγο το δάπεδο ήταν επενδυμένο και τα βαρέλια τοποθετημένα πάνω σε ξύλινη βάση.

Οι πρώτες 2 πυριτιδαποθήκες του φρουρίου του Ρεθύμνου, που χωρούσαν 800 βαρέλια μπαρούτι, κατασκευάστηκαν μεταξύ 1580-82. Άλλη μια πυριτιδαποθήκη κατασκευάστηκε από το ρέκτορα B. Bembo. Όμως στα 1631 έγινε έκρηξη σε μια πυριτιδαποθήκη που καταστράφηκε κι έτσι σήμερα διασώζονται οι άλλες δυο. Η πρώτη βρίσκεται ανάμεσα στις αιχμές του Αγίου Πνεύματος και την Αγίας Ιουστίνης. Είναι ορθογωνική και καλύπτεται με σκαφοειδή θόλο. Η είσοδος βρίσκεται στα Β.Δ. Η δεύτερη βρίσκεται στην αιχμή του

Αγίου Σώζοντος. Είναι τετραγωνική με πυραμιδοειδή κάλυψη. Η είσοδος της βρίσκεται στη δυτική πλευρά. Διασώζεται ακόμα ένα μέρος από την πλακόστρωση της.¹

πυριτιδαποθήκη

Οι δεξαμενές του φρουρίου

Η προμήθεια του νερού γίνονταν με τη συλλογή της βροχής στα δώματα των κτιρίων και τη διοχέτευση τους στις δεξαμενές.

Σήμερα στη Φορτέτσα συναντάμε αρκετά φρεάτια δεξαμενών. Απ' αυτά πιο σημαντικό είναι το φρεάτιο στον προμαχώνα του Αγίου Ηλία. Από την χαμηλή πλατεία αυτού του προμαχώνα με ένα άνοιγμα μπαίνει κανείς στον υπόγειο χώρο. Εκεί ανοίγεται ένας άλλος, ορθογωνικός, καλυμμένος με ημικυλινδρική καμάρα, που από τη μια του πλευρά ξεκινά ένας κεκλιμένος διάδρομος. Σχηματίζεται από μεγάλα πλατύσκαλα, έχει μήκος 17μ και καλύπτεται επίσης με ημικυλινδρική καμάρα. Καταλήγει σε κυκλικό χώρο διαμέτρου 4μ που έχει στο κέντρο του το άνοιγμα ενός πηγαδιού, που έχει και σήμερα νερό.² Στο ύψος του εδάφους υπάρχει φρεάτιο, απ' όπου ανοίγεται κατακόρυφος αγωγός που καταλήγει στον κυκλικό χώρο.

¹ Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, «φορτέτσα», σ.45, Corfu, 1985

² Κρητολογικά γράμματα 7/8 Περιοδική έκδοση ιστορικής και λαογραφικής εταιρίας Ρεθύμνης, Ραδάμανθης, Ρέθυμνο, Αύγουστος 1993

Στα τοιχώματα του πηγαδιού υπάρχουν δυο ανοίγματα πλάτους 0,70μ. Το βάθος τους είναι μικρό γιατί έχουν επιχωματωθεί με τα χρόνια. Όμως ο προορισμός τους ήταν σημαντικός για την άμυνα του φρουρίου: οδηγούσαν σε υπόγειους διαδρόμους στην βάση του τείχους που είχαν σκοπό την αντιμετώπιση των εχθρικών υπονομεύσεων.¹

Οι ιδιωτικές κατοικίες

Ελάχιστα ερείπια ιδιωτικών κατοικιών σώζονται σήμερα στη Φορτέτσα. Βρίσκονται στο ύψος του προμαχώνα του Αγίου Νικολάου, δίπλα στην εκκλησία του Αγίου Θεοδώρου του Τρίχινα.²

Το πενταγωνικό οχυρό.

Το πενταγωνικό οχυρό που βρίσκεται μπροστά από την πύλη της Φορτέτσας είναι μεταγενέστερη κατασκευή. Οικοδομήθηκε στα χρόνια της Τουρκοκρατίας σαν ανεξάρτητη κατασκευή εξασφάλισης της κεντρικής πύλης..

Η συνεχής χρήση του αλλοίωσε την αρχική του μορφή και εσωτερικά και εξωτερικά. Εδώ στεγάζονταν μέχρι πρόσφατα οι φυλακές του Ρεθύμνου. Πριν λίγα χρόνια ανακατασκευάστηκε με προορισμό τη στέγαση του Μουσείου της πόλης.

Άλλα σημεία.

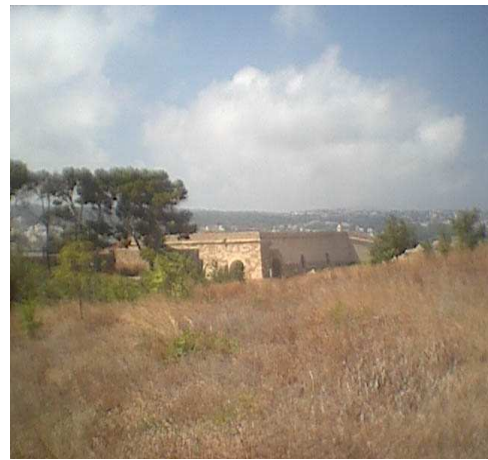
Οι πολεμίστρες υπάρχουν στο φρούριο σ' όλη του την έκταση. Οι κανονιοθυρίδες του φρουρίου συναντιόνται είτε σαν ανοιχτά προς τα πάνω ορθογωνικά ανοίγματα είτε και σαν κλειστά, στις εσωτερικές γωνίες των προμαχόνων. Χαρακτηριστικά σημεία για το φρούριο είναι και οι 10 κυκλικές σκοπιές που το ζώνουν γύρω-γύρω. Η 11 η είναι ορθογωνική και βρίσκεται στην παρυφή του προμαχώνα του Αγίου Ηλία. Η χρησιμότητα τους βρίσκονταν στη στέγαση και

¹ Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, «φορτέτσα», σ.46, Corfu, 1985

² Κρητολογικά γράμματα 7/8 Περιοδική έκδοση ιστορικής και λαογραφικής εταιρίας Ρεθύμνης, Ραδάμανθης, Ρέθυμνο, Αύγουστος 1993

την προστασία από τις καιρικές συνθήκες που παρείχαν στους στρατιώτες που επιφορτίζονταν με τη φύλαξη του φρουρίου.

Μεγάλη σημασία για μια οχύρωση είχε και η γρήγορη και ομαλή απορροή των νερών της βροχής. Τα νερά αυτά, αν πότιζαν σε βάθος το χώμα του περιβάλλοντος, δημιουργούσαν προβλήματα καταστροφής των λίθων του τείχους, ιδιαίτερα μάλιστα σε περίπτωση παγετού. Η απορροή των νερών γίνονταν με πέτρινες υδρορρόες, μια μόνο από τις οποίες έχει διασωθεί, στον προμαχώνα του Αγίου Παύλου.

Το συνολικό μήκος της περιφέρειας του φρουρίου φθάνει τα 1307 μ. Η εξωτερική πλευρά του τείχους οικοδομήθηκε με κανονικές ορθογωνικές πέτρες και λίγη ασβεστοκονία και το πάχος του προς το εσωτερικό με αργολιθοδομή και κονίαμα. Στο πιο ψηλό σημείο το πάχος του φθάνει το 1,74 μ. Η αμυντική ικανότητα του αποδείχθηκε αναποτελεσματική.¹

Το βραχώδες έδαφος και τα πενιχρά οικονομικά δεν επέτρεψαν να ακολουθηθούν οι κανόνες κανονικής χάραξης. Η καλή εσωτερική οργάνωση δεν άμβλυνε τις αδυναμίες του.

¹ Κρητολογικά γράμματα 7/8 Περιοδική έκδοση ιστορικής και λαογραφικής εταιρίας Ρεθύμνης, Ραδάμανθους, Ρέθυμνο, Αύγουστος 1993

Η συνεχής και ποικίλη χρήση του κτιρίου αλλοίωσε την αρχική του μορφή και εσωτερικά και εξωτερικά. Για ένα μεγάλο διάστημα φιλοξένησε τις φυλακές του Ρεθύμνου. Χρειάστηκε μία εικοσαετία περίπου για να ανακατασκευασθεί .

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΖΩΗ ΡΕΘΥΜΝΟ

Η πρώτη επανάσταση στην Κρήτη ξεσπά στα 1770 ενώ μετά το 1821 το νησί βρίσκεται σε διαρκείς εξεγέρσεις κι επαναστάσεις. Το χριστιανικό στοιχείο των πόλεων καταφεύγει στην ύπαιθρο και το μωαμεθανικό της υπαίθρου στοιβάζεται στις πόλεις για την αποφυγή αντιποίνων. Ο πλάτανος που ποτίζονταν με τα νερά της κρήνης Rimondi έμελλε να χρησιμεύσει σε απαγχονισμούς Χριστιανών ενώ ένας άλλος, έξω από την οχύρωση της πόλης, έμεινε ιστορικός για τον απαγχονισμό 4 κρυπτοχριστιανών, που η εκκλησία ανακήρυξε σε μάρτυρες.¹

Στα 1897 την Κρήτη καταλαμβάνουν οι Μεγάλες Δυνάμεις και κηρύσσουν την αυτονομία της. Ο πρίγκιπας Γεώργιος της Ελλάδας διορίζεται αρμοστής και στο Ρέθυμνο καταφθάνουν 2.500 Ρώσοι στρατιώτες με διοικητή τον Θεόδωρο Δε Χιόστακ. Οι μωαμεθανοί κάτοικοι του νομού εγκαταλείπουν τα σπίτια τους και καταφεύγουν στη Μικρά Ασία (7.150 μέσα σε δυο χρόνια) για τον φόβο αντεκδικήσεων και μεροληπτικής μεταχείρισης από τον χριστιανό Ρώσο διοικητή. Παρόλη τη μετακίνηση, στο Ρέθυμνο το μωαμεθανικό στοιχείο υπερτερεί (απογραφή 1900: μωαμεθανοί 5409 — χριστιανοί 2.845) και μωαμεθανός είναι και ο δήμαρχος της πόλης.²

Το ερειπωμένο από τις συνεχείς επαναστάσεις Ρέθυμνο θα γνωρίσει μια απότομη οικονομική ανάπτυξη. Αρχίζει να λειτουργεί το πρώτο ξενοδοχείο ύπνου και φαγητού («η Ελευθερία. »), το πρώτο οδοντιατρείο, νηπιαγωγείο και φωτογραφείο.³

¹ Μαλαγάρη.Α., Στρατιδάκης.Χ., Ρέθυμνο, σ.36, Corfu, 1985

² Μαλαγάρη.Α., Στρατιδάκης.Χ., Ρέθυμνο, σ.36, Corfu, 1985

³ Κρητολογικά γράμματα 7/8 Περιοδική έκδοση ιστορικής και λαογραφικής εταιρίας Ρεθύμνης, Ραδάμανθους, Ρέθυμνο, Αύγουστος 1993

Ιδρύεται υποκατάστημα του «Κοινοφελούς Ταμείου Κρήτης» και αργότερα της «Κρητικής Τράπεζας» ενώπρακτορεύονται και τέσσερις ευρωπαϊκές ασφαλιστικές εταιρείες. Λειτουργεί το αγγλικό Τηλεγραφείο και το κρητικό ταχυδρομείο, γραμματόσημα τυπωμένα αρχικά στο χέρι. Παράλληλα ένας πυρετός δομικών έργων καταλαμβάνει την πόλη: χείμαρροι σκεπάζονται, κατασκευάζεται ο αμαξωτός δρόμος Ρεθύμνου - Γεωργιούπολης, γέφυρες οικοδομούνται και φτιάχνονται τα πρώτα σχέδια για λιμάνι. Ο δήμαρχος «καλλωπίζει» την πόλη κατεδαφίζοντας τα τόσο χαρακτηριστικά κιόσκια της: την πρώτη μέρα τα συνεργεία γκρέμισαν 87 απ' αυτά, αφήνοντας τους άμοιρους ιδιοκτήτες να κοιτάνε απαρηγόρητοι τις προσόψεις των σπιτιών τους¹. Κι όπως γράφει τοπική εφημερίδα: <παραδόξως ενώ ημείς ενταύθα παραπονούμεθα κατά της Δημοτικής Αρχής μας δια το κόψιμον των κιοσκιων μας καί τον καλλωπισμόν της πόλεως, καί διτι υποβαλλόμεθα ένεκα τούτων εις δαπανάς, οί εν Ήρακλείω κάμνουν επίσης άταγαν κατά της Δημοτικής Αρχής των διότι δεν κόπτει τα κιόσκια καί καφάσια καί δεν καλλωπίζει την πάλιν των. (εφημερίδα «Αναγέννησις» 16/5/1899)>.

Με τους 2500 χιλιάδες Ρώσους στρατιώτες δεν μπορούσε παρά ν' ανθίσει στο Ρέθυμνο και η πορνεία. Στις εφημερίδες της εποχής που βρίσκονταν κάτω από διαρκή λογοκρισία δεν υπάρχει, βέβαια, καμιά αναφορά στο πρόβλημα.

¹ Τσιριμονάκη. Μαρία, Εν Ρεθύμνω, Γραφοτεχνική Κρήτης Α. Ε.Ε., Ρέθυμνο, 1997

Σ' ένα μόνο σημείο υπάρχει η πληροφορία πως ο Ιταλός οργανωτής της χωροφυλακής εισηγήθηκε να ισχύσουν και στην Κρήτη οι νόμοι της πατρίδας του για τις «ελεύθερες γυναίκες». Οι παλιότεροι Ρεθεμνιώτες, πάντως, έχουν ακούσει για τις δόξες που γνώρισε το πρώτο «καφέ-σαντάν» της πόλης τους. Στη μικρή της κι απομονωμένη ως τότε κοινωνία παρουσιάστηκε μια «έκλυση ηθών»¹.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Το 1899 στο νομό Ρεθύμνου λειτουργούσαν 98 χριστιανικές τάξεις, από τις οποίες οι 11 θηλέων. Λειτουργούσε ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος, πρόδρομος του σημερινού Μουσείου. Βιβλιοθήκης και φιλαρμονικής. Αυτή η τελευταία έδωσε την πρώτη της συναυλία στα 1902 ενώ δυο χρόνια πριν είχε ιδρυθεί και Γυμναστικός Σύλλογος. Η πνευματική κίνηση αντικατοπτρίζεται και στην έκδοση εφημερίδων: Αρκάδι (1884-1886), Κρητική Εφημερίς (1901-1904), Θάρρος (1911), Αναγέννησις (1898-1900, 1905-1906), Ένωσις (1907-1908), Κρητική Έπιθεώρησις (1912 μέχρι σήμερα)². Την ίδια περίοδο ανδρώνεται στο Ρέθυμνο και ένας από τους πρωτοπόρους του ελληνικού σοσιαλιστικού κινήματος: ο Καλλέργης. Γεννήθηκε στην επαρχία Μυλοποτάμου κι έδρασε στην Αθήνα. Εκεί εξέδιδε και την βραχύβια εφημερίδα Σοσιαλιστής.

¹ Μαλαγάρη.Α., Στρατιδάκης.Χ., Ρέθυμνο, σ.36, Corfu, 1985

² Κρητολογικά Γράμματα 14, Εκπαίδευση, σ.σ.335-338, Περιοδική Έκδοση της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Ρεθύμνης, Ραδάμανθς, Ρέθυμνο, 2001

Διοργάνωσε και μίλησε στην πρώτη στην Ελλάδα εργατική πρωτομαγιά και διώχτηκε επανειλημμένα για τις ιδέες του. Στα 1905 ξαναγύρισε στο Ρέθυμνο, στο χωριό Χουμέρϊ, όπου έζησε την υπόλοιπη ζωή του.

Με το νέο Νόμο «Περί. Οργανισμού της Δημοσίας Εκπαιδέσεως» το 1899 η δημόσια εκπαίδευση στην Κρήτη διαιρείται σε Κατώτερη ή Δημοτική και σε Μέση ή Γυμνασιακή. Ενώ στο τότε Ελληνικό κράτος με ένα νόμο (1834) και ένα βασιλικό διάταγμα (1836) είχε συγκροτηθεί η πρωτοβάθμια αλλά και η δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Το ελληνικό σχολικό σύστημα διακρινόταν για την παροχή δωρεάν παιδείας, γεγονός που σηματοδοτούσε τον περιθωριακό χαρακτήρα της ιδιωτικής εκπαίδευσης και για την οργάνωση του σ' ένα δίκτυο κάθετο και μονοδιάστατο που θεσμοποιούσε μian ευθύγραμμη πρόοδο από τον πρώτο χρόνο του δημοτικού και μέχρι τις ανώτατες σπουδές.¹

Τη Δημοτική εκπαίδευση την αποτελούν τα Νηπιαγωγεία, τα οποία αφήνονται στην ιδιωτική πρωτοβουλία υπό την εποπτεία της Ανωτέρας επί της Παιδείας και των θρησκευμάτων Διευθύνσεως και στα οποία φοιτούν παιδιά που έχουν συμπληρώσει το 5ο έτος της ηλικίας τους, τα Δημοτικά σχολεία με τέσσερις ενιαυσίες τάξεις και τα οποία ανάλογα με τον αριθμό των δασκάλων καλούνται Μονοτάξια ²(αυτά με τη σειρά τους υποδιαιρούνται σε Πρωτοβάθμια με εξήντα έως ογδόντα μαθητές και Δευτεροβάθμια με τριάντα έως εξήντα), Διτάξια, Τριτάξια, Τετρατάξια, και τα επτατάξια Ανώτερα Δημοτικά ή Ανώτερα Παρθεναγωγεία που ιδρύονται στις επαρχιακές περιφέρειες και στις πόλεις των Χανίων Ρεθύμνης και Ηρακλείου, και τα οποία αποτελούν μαζί με τα Δημοτικά την κυρίως Δημοτική εκπαίδευση.

¹ Σακκής Δ., Νεότερη Ελληνική Ιστορία- Κοινωνικοοικονομικές και πολιτισμικές προσεγγίσεις, σ.49 Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος

² Κρητολογικά Γράμματα 14, Εκπαίδευση, σ.σ.335-338, Περιοδική Έκδοση της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Ρεθύμνης, Ραδάμανθους, Ρέθυμνο, 2001

Τέλος, τα Γραμματοδιδασκαλεία, που ιδρύονται εκεί όπου οι μαθητές είναι από είκοσι έως τριάντα τον αριθμό και τα οποία δεν εκδίδουν απολυτήριο, αλλά οι αποφοιτούντες από αυτά κατατάσσονται ανάλογα με την ικανότητα τους σε μια από τις τάξεις του Δημοτικού σχολείου¹.

Η φοίτηση στα Δημοτικά σχολεία είναι υποχρεωτική από την αρχή του έκτου έτους της ηλικίας μέχρι τη συμπλήρωση του ένατου. Τα μαθήματα που διδάσκονται στο Δημοτικό είναι: θρησκευτικά, Νέα Ελληνική γλώσσα, Πρακτική Αριθμητική, Στοιχειώδης Γεωμετρία, Ιστορία Εθνική και Ιστορία της Κρήτης, τα σπουδαιότερα από την Παγκόσμια Ιστορία, Γεωγραφία της Κρήτης, της Ελλάδος, της Ευρωπαϊκής και Ασιατικής Τουρκίας, της Ευρώπης γενικά και τα σπουδαιότερα από τις άλλες Ηπείρους, Στοιχειωδώς τα καθήκοντα και τα δικαιώματα του συνταγματικού πολίτου, Φυσική Ιστορία, Φυσική και Χημεία, Καλλιγραφία, Ιχνογραφία, Ωδική, Εκκλησιαστική Μουσική, Γυμναστική. Επίσης, στα σχολεία των αρρένων διδάσκονται πρακτικές γνώσεις Κηπουρικής, Δενδροκομίας, Μελισσοκομίας και γενικά της Γεωργίας και των Γεωργικών βιομηχανιών, σύμφωνα με τις ανάγκες των σχολικών περιφερειών, και στα Ανώτερα Δημοτικά και η Χειροτεχνία, ενώ στα σχολεία των θηλέων Ανθοκομία, Σηροτροφία, Εργόχειρα, (Ραπτική, Κοπτική, Πλεκτική,), Μαγειρική, Οικιακή Οικονομία και Οικιακή Παιδαγωγική, και στα Ανώτερα Παρθεναγωγεία η Γαλλική γλώσσα².

Στη Μέση ή Γυμνασιακή εκπαίδευση ανήκουν τα «εξ επτά τάξεων» αποτελούμενα Γυμνάσια, στα οποία η πρώτη τάξη καλείται

¹ Κρητολογικά Γράμματα 14, Εκπαίδευση, σ.σ.335-338, Περιοδική Έκδοση της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Ρεθύμνης, Ραδάμανθους, Ρέθυμνο, 2001

² Κρητολογικά Γράμματα 14, Εκπαίδευση, σ.σ.335-338, Περιοδική Έκδοση της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Ρεθύμνης, Ραδάμανθους, Ρέθυμνο, 2001

κατώτερη, η δε εβδόμη ανώτερη, και στα οποία περιλαμβάνονται δύο κύκλοι μαθημάτων, ο κατώτερος, ο οποίος παρέχεται στις τρεις κατώτερες τάξεις, και ο ανώτερος στις τέσσερις ανώτερες, τα Προγυμνάσια με τις τρεις κατώτερες τάξεις των Γυμνασίων, εκεί όπου δεν υφίστανται Γυμνάσια, και τα Παιδαγωγικά Τμήματα που προσθέτονται από την 5η τάξη σε κάθε Γυμνάσιο και διαρκούν τρία έτη και ένα εξάμηνο για την εκπαίδευση των δασκάλων της Δημοτικής εκπαίδευσης

στην «πρακτική των δεδιδασγμένων εφαρμογή» και αποτελούν τα λεγόμενα Διδασκαλεία, και τέλος το ανασυνιστάμενο Ιεροδιδασκαλείο στην Ιερά Μονή της Αγίας Τριάδος των Τσαγκαρόλων, που αποτελείται από πέντε ενιαυσίες τάξεις.¹

Τα διδακτέα μαθήματα του Γυμνασίου περιλαμβάνουν τα επιστημονικά, στα οποία ανήκουν τα θρησκευτικά, η αρχαία και νέα Ελληνική γλώσσα, η Λατινική, η Γαλλική, η Παγκόσμιος Ιστορία, τα Μαθηματικά και η Κοσμογραφία, η Γεωγραφία, η Φυσική Ιστορία, η Φυσική, η Χημεία, η Ψυχολογία και η Λογική, τα Καθήκοντα και τα δικαιώματα του συνταγματικού πολίτου, και τα τεχνικά, στα οποία συγκαταλέγονται η Ιχνογραφία, η Καλλιγραφία, η Γυμναστική και η Ωδική. Στο Παιδαγωγικό Τμήμα του Γυμνασίου διδάσκονται όλα τα γυμνασιακά μαθήματα πλην των Λατινικών και'επιπλέον: Παιδαγωγικά με πρακτικές ασκήσεις, Γεωπονικά, Εκκλησιαστική Μουσική και Χειροτεχνία. Τα μαθήματα του Προγυμνασίου ήταν: θρησκευτικά, Αρχαία Ελληνικά, Νέα Ελληνικά, Μαθηματικά, Λατινικά, Ιστορία, Φυσική πειραματική, Γεωγραφία, Φυσική Ιστορία, Γαλλικά.²

¹ Κρητολογικά Γράμματα 14, Εκπαίδευση, σ.σ.335-338, Περιοδική Έκδοση της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Ρεθύμνης, Ραδάμανθους, Ρέθυμνο, 2001

² Κρητολογικά Γράμματα 14, Εκπαίδευση, σ.σ.335-338, Περιοδική Έκδοση της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Ρεθύμνης, Ραδάμανθους, Ρέθυμνο, 2001

Τέλος, στο Ιεροδιδασκαλείο τα μαθήματα που διδάσκονται είναι: θρησκευτικά, Ελληνικά αρχαία και νέα, Μαθηματικά, Κοσμογραφία, Ιστορία, Φυσική Ιστορία, Φυσική πειραματική, Παιδαγωγικά, Γεωγραφία, Γεωπονία, Εκκλησιαστική μουσική, Καλλιγραφία, Ιχνογραφία, και Γυμναστική.

Μετά την πάροδο όμως της πρώτης διετίας έληγε και το έργο της πρώτης οργάνωσης. Την 1η Αυγούστου του 1901 δημοσιεύεται ο υπ' αριθ. 391 Νόμος «Περί Οργανισμού της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως» που συντάχθηκε από τον Παιδαγωγό Π. Π. Οικονόμου, με τον οποίο καταργείται ο προηγούμενος εκπαιδευτικός Νόμος του 1899.¹

Με το Νόμο αυτό η δημόσια εκπαίδευση περιλαμβάνει τώρα: τα Νηπιαγωγεία, τα Δημοτικά σχολεία, τα Ελληνικά σχολεία, το Διδασκαλείο στο Ηράκλειο και το Ιεροδιδασκαλείο στην Αγία Τριάδα. Καταργούνται τα Γραμματοδιδασκαλεία και τα Ημιημερήσια σχολεία, όπου ένας δάσκαλος δίδασκε την ίδια μέρα σε δύο όμορα σχολεία. Τα Δημοτικά σχολεία χωρίζονται σε Αδιαίρετα (μέχρι 80 συνολικά μαθητές) και Διηρημένα (με μεγαλύτερο αριθμό μαθητών). Η φοίτηση των αρρένων και των θηλέων είναι υποχρεωτική από το έβδομο πλέον έτος της ηλικίας μέχρι συμπληρώσεως του ορίου μαθητείας στο Δημοτικό σχολείο, δηλ. του τετραετούς κύκλου μαθημάτων. Σε κάθε Δημοτικό σχολείο προσαρτάται κήπος, αγρός ή κτήμα, στα οποία ασκούνται οι μαθητές στις γεωργικές εργασίες².

¹ Κρητολογικά Γράμματα 14, Εκπαίδευση, σ.σ.335-338, Περιοδική Έκδοση της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Ρεθύμνης, Ραδάμανθους, Ρέθυμνο, 2001

² Κρητολογικά Γράμματα 14, Εκπαίδευση, σ.σ.335-338, Περιοδική Έκδοση της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Ρεθύμνης, Ραδάμανθους, Ρέθυμνο, 2001

Επανιδρύονται τα Ελληνικά σχολεία στα οποία διδάσκονται: Ιερά, Ελληνική γλώσσα αρχαία και νέα, Γαλλική γλώσσα, Φυσικές Επιστήμες, Αριθμητική και γεωμετρία, Γεωγραφία, Ιστορία, Ιχνογραφία και Καλλιγραφία, Γυμναστική, Μουσική, Τεχνικές εργασίες και Γεωπονικές. Με τον ίδιο Νόμο ιδρύονται, ανάλογα προς τα Ελληνικά σχολεία, Ανώτερα Παρθεναγωγεία στο Ρέθυμνο, , οι μεταθέσεις και οι ποινές των εκπαιδευτικών, η λειτουργία Νυκτερινών Σχολών και η υποχρεωτική φοίτηση σε αυτές.

ΟΙ ΣΑΠΩΝΟΠΟΙΗΣ ΤΟΥ ΡΕΘΥΜΝΟΥ:

Ο ΧΩΡΟΣ, ΟΙ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ

Α. ΤΑ ΣΑΠΟΥΝΑΡΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΣΑΠΟΥΝΟΠΟΙΟΙ

Όσον αφορά τη μορφή και την υφή ενός σαπωνοποιείου, τα πράγματα καθίστανται δυσχερή δεδομένου ότι όλα τα λειτουργήσαντα στο Ρέθυμνο εργοστάσια έχουν όχι μόνο κλείσει αλλά και καταστραφεί από τη ροή των πραγμάτων και των νέων δεδομένων που διαμορφώνουν οι διεθνείς και εγχώριες συνθήκες.¹

Μία μόνο μονάδα και αυτή σε κατάσταση ερειπωμένη εντοπίστηκε και φωτογραφήθηκε στην πόλη του Ρεθύμνου πριν και αυτή καταστραφεί ολοκληρωτικά από τις απαιτήσεις της εποχής. Είναι όμως ενδεικτική και αντιπροσωπευτική των σαπωνοποιείων της πόλεως από την εποχή της Τουρκοκρατίας έως το 1970.²

¹ Κρητολογικά Γράμματα 17, Η κατεργασία του Σαπουνιού , σ.σ.203-207, Περιοδική Έκδοση της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Ρεθύμνης, Ραδάμανθς, Ρέθυμνο, 2001

² Κρητολογικά Γράμματα 17, Η κατεργασία του Σαπουνιού , σ.σ.203-207, Περιοδική Έκδοση της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Ρεθύμνης, Ραδάμανθς, Ρέθυμνο, 2001

Τα «σαπουναριά» χαρακτηρίζονται και κατανέμονταν στην πόλη ως εξής:

Το σαπουναριό του Μιχαήλ Πατζάρη ήταν ακριβώς εκεί που είναι σήμερα ο κινηματογράφος «Απόλλων» στην οδό Μεσολογγίου.

Το σαπουναριό του Δ. Πίσσα και Ι. Παλιεράκη ήταν εκεί που σήμερα στεγάζεται το Κέντρο Νεότητας του Δήμου επίσης στην οδό Μεσολογγίου.

Το σαπουναριό του Μαρίνου Σκορδίλη ήταν στην οδό Δ. Μοσχοβίτη 30 και Μ Μπότσαρη, που σώζεται ερειπωμένο σήμερα, πίσω από την κρήνη Ριμόντι και εκεί στεγάστηκε και το σαπουναριό του Γιαννίκου Πλατυρράχου.

Το σαπουναριό του Δ. Λυμπέρη βρισκόταν εκεί που σήμερα είναι κτισμένο το ξενοδοχείο «Ιδαίον», επί του περιφερειακού δρόμου.

Το σαπουναριό του Κων/νου Σταθάκη ήταν στην οδό Λορέντζου Μαβίλη, περί το μέσον αυτής και διαδέχτηκε το εκεί σαπουναριό του Αλή Βαφή Σαγιαννάκη ή Σελλιανάκη, Τούρκου την εθνικότητα

Το σαπουναριό του Παντελή Σταγάκη βρισκόταν στη γωνία Μακεδονίας και Μεσολογγίου, δρόμο παράλληλο του περιφερειακού, πολύ κοντά στο σαπουνα-ριό του Δ. Λυμπέρη.

Το σαπουναριό του Αθανασίου Ορφανουδάκη ήταν επί της πλατείας του Αγνώστου Στρατιώτη, πίσω από το ευρισκόμενο σήμερα στη βόρεια πλευρά της πλατείας περίπτερο, στην είσοδο της οδού Αρκαδίου.

Το σαπουναριό του Σταύρου Ορφανουδάκη βρισκόταν επί της Αρκαδίου, βορειότερα της «Ιδης».

Το σαπουναριό του Ελ. Παπαδάκη ήταν στην οδό Μακεδονίας και αυτό κοντά στη Φορτέτζα, κοντά στο σαπουναριό του Π. Σταγάκη.

Το σαπουναριό των αδελφών Νικολάου και Γεωργίου Φραγάκη ή Καψαλιανών σώζεται ακόμη και σήμερα δυτικά της πόλης επί της

ακτής, στον Κουμπέ. Μετά το 1945 και για ένα διάστημα το σαπουναριό των Αφών Φραγκάκη λειτούργησε επί της οδού Ηλιακάκη, στο τρίτο σπίτι από την πλευρά της οδού Ηγ. Γαβριήλ. Στη δεκαετία του 1950 ιδρύθηκε η τωρινή σωζόμενη μονάδα στον Κουμπέ κι εκεί λίγο ανατολικότερα αυτού υπήρχε το σαπουναριό των Αποστολάκη-Τρουλινού που σήμερα έχει αντικατασταθεί από το ξενοδοχείο Belvedere.

Το σαπουναριό της ΒΙΟ ήταν ανατολικά της πόλεως, όπου σώζεται σήμερα η καπνοδόχος στην περιοχή της Καλλιθέας.

Το σαπουναριό του Χαράλαμπου Συνατσάκη βρισκόταν στη σημερινή ονομαζόμενη τοποθεσία της πόλεως «ρέμα Συνατσάκη», δυτικά της παλιάς πόλης.

Το σαπουναριό του Μπιρλιράκη ήταν ακόμη δυτικότερα σχεδόν απέναντι από εκείνο της ΒΙΟ επί της σημερινής οδού Πορτάλιου, ενώ παλαιότερα στεγαζόταν επί του σαπουναριού του Αθ. Ορφανουδάκη στον Αγνώστο Στρατιώτη.

Ο σαπωνοποιός Θεόδωρος θεοδωρουλάκης είχε το σαπουναριό του επί της οδού Μ. Ρενιέρη, περί το μέσον αυτής, νότια της Φορτέτζας.¹

Η πλειοψηφία των ανωτέρω σαπουναριών πλην των τελευταίων ήταν, όπως προκύπτει από τα παραπάνω, εγκαταστημένη μέσα στην πόλη, επί της βόρειας πλευράς της, κοντά στη θάλασσα, μέσα στα στενά της, σε χώρους μικρούς, ουσιαστικά σε σπίτια, αντανakλώντας μέσα από το μέγεθος τους και τη μικρή δυνατότητα παραγωγής τους.²

¹ ¹Κρητολογικά Γράμματα 17, Η κατεργασία του Σαπουνιού , σ.σ.203-207, Περιοδική Έκδοση της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Ρεθύμνης, Ραδάμανθς, Ρέθυμνο, 2001

² ¹Κρητολογικά Γράμματα 17, Η κατεργασία του Σαπουνιού , σ.σ.203-207, Περιοδική Έκδοση της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Ρεθύμνης, Ραδάμανθς, Ρέθυμνο, 2001

Σχετικά με τη χωροθέτηση των σαπουναριών πρέπει να αναφερθεί ότι η Κρητική Πολιτεία είχε λάβει ορισμένα μέτρα για τη ρύπανση που προκαλούσαν οι βιομηχανίες, η βυρσοδεψεία και σαπωνοποιεία, να εγκαθίστανται στα βόρεια μέρη των πόλεων, ώστε τα απόβλητα τους να καταλήγουν στη θάλασσα. Ίσως για το λόγο αυτό να ερμηνεύεται και η μαζική εγκατάσταση του συνόλου σχεδόν των σαπουναριών της πόλης στη βόρεια πλευρά της. Όπως προαναφέραμε, σήμερα σώζεται από όλα αυτά μόνο μια μονάδα εκείνη του Γιαννίκου Πλατύρραχου πρώην Μαρίνου Σκορδίλη και είναι πολύ σημαντικό που έστω και ερείπιο πια μπόρεσε να μας δώσει μια απτή εικόνα του ρεθεμνιώτικου σαπουναριού.

Είναι μια μονάδα που ελάχιστα εκσυγχρονίσθηκε και ουσιαστικά αποτυπώνει το σαπουναριό του Ιθ' αιώνα στην Κρήτη.

Κατ' αρχήν, το σαπουναριό αυτό είναι τριώροφο. Στο ισόγειο του ευρίσκονται ο χώρος του καζανιού, οι αποθηκευτικοί χώροι των πρώτων υλών, ξύλων για τα καζάνια, λαδιού για την πρώτη ύλη του σαπουνιού, σπίρτων, βαρελιών . Στον 1ο όροφο είναι οι «τάβλες» ή «νταμπακάς», οι χώροι «απλώματος» του σαπουνιού, δηλαδή οι χώροι όπου το υγρό σαπουνι τοποθετούνταν στο ξύλινο πάτωμα του ορόφου που ήταν χωρισμένο με διαζώματα σε «τάβλες», ώστε να ξεραθεί και να σχηματοποιηθεί σε πλάκες σαπουνιού από τους τεχνίτες του σαπωνοποιείου². Στον 2ο όροφο υπήρχαν και άλλες τάβλες για την ίδια δουλειά. Αυτή η εικόνα που μπορέσαμε να αποτυπώσουμε είναι η συνηθέστερη μορφή σαπωνοποιείου στο Ρέθυμνο και ευρύτερα την Κρήτη του περασμένου τουλάχιστον αιώνα.¹

¹ Κρητολογικά Γράμματα 17, Η κατεργασία του Σαπουνιού , σ.σ.203-207, Περιοδική Έκδοση της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Ρεθύμνης, Ραδάμανθς, Ρέθυμνο, 2001

Το πλήθος των σαπουναριών στο Ρέθυμνο είναι επίσης άμεσα συναρτημένο με το μέγεθος τους. Σε μια μικρή πόλη, 8000 κατοίκων έως το 1938, δεν ήταν δυνατόν να αναμένουμε μεγάλα εργοστάσια σαπουνιού, αλλά μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις που ήταν εντός των ορίων της παλιάς πόλης και είχαν εγκατασταθεί σε σπίτια αυτής κατάλληλα διαμορφωμένα σύμφωνα με την εικόνα της διαμόρφωσης που περιγράψαμε στο σαπουναριό του Πλατύρραχου, πρώην Μ. Σκορδίλη.¹

Η δυναμικότητα των σαπουναριών ήταν εξαρτώμενη από τη χωρητικότητα του καζανιού τους και η εικόνα της είναι η εξής:

Το σαπουναριό του Μιχ. Πατζάρη είχε καζάνι 6000 οκάδων., του Δ. Πίσσα και Ι. Παλιεράκη ήταν 8000 οκάδων, του Μ. Σκορδίλη και Γ. Πλατύρραχου ήταν 5000 οκάδων. Το σαπουναριό του Δ. Λυμπέρη ήταν 6000 οκάδων, του Π. Σταγά-κη ήταν 4000 οκάδων, του Αθ. Ορφανουδάκη ήταν 7000 και του Σταύρου Ορφανουδάκη 8000 οκάδων. Το μεγαλύτερο καζάνι είχε το σαπουναριό του Κ. Σταθά-κη, πρώην Αλή Βαφή, ήταν 12000 οκάδων. Μικρότερο αρκετά σε σχέση με τα ανωτέρω καζάνι είχε το σαπουναριό του θ. Θεοδωρουλάκη, 1000 οκάδες, και ακόμη μικρότερο ήταν το καζάνι του Ελ. Παπαδάκη, 600- 700 οκάδες.²

¹ Κρητολογικά Γράμματα 17, Η κατεργασία του Σαπουνιού , σ.σ.203-207, Περιοδική Έκδοση της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Ρεθύμνης, Ραδάμανθους, Ρέθυμνο, 2001

² Κρητολογικά Γράμματα 17, Η κατεργασία του Σαπουνιού , σ.σ.203-207, Περιοδική Έκδοση της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Ρεθύμνης, Ραδάμανθους, Ρέθυμνο, 2001

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΚΥΡΙΩΝ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

Ο Σύλλογος Κυριών Ρεθύμνου ήταν ένα σωματείο με φιλανθρωπική και κοινωφελή δράση. Το σωματείο αυτό συγκεντρωνόταν στην ευρύχωρη αίθουσα Ιδαίον Άντρον, το θέατρο του Ρεθύμνου, ό,τι εκλεκτό έχει να επιδείξει η τότε ρεθυμνιακή κοινωνία.¹

Οργανώνονταν εκεί ψυχαγωγικές συγκέντρωσεις για φιλανθρωπικούς σκοπούς. Διακρίνε κανείς εκεί όλες τις κοινωνικές τάξεις να συνωθούνται στον ίδιο χώρο. Παράλληλα υπήρχαν προβολές σε οθόνη και γινονταν διαφορες συναυλίες.

Στο Λύκειο των Ελληνίδων οργανωνόταν χοροεσπερίδες, οι οποίες και κρατούσαν μέχρι τις πρώτες πρωινές ώρες.²

Παράλληλα με την συνοδεία κρητικής μουσικής οι κάτοικοι χόρευαν παραδοσιακούς χορούς.

ΓΕΝΙΚΑ

Κεντρική αγορά της πόλης θεωρείται η οδός Τσάρου, η οποία ήταν γεμάτη με ωραία καταστήματα. Υπάρχουν εκεί καφενεία καθώς και τα απαραίτητα εστιατόρια, Κεντρική πλατεία της πόλης θεωρείται το Μεϊντάνι που, μαζί με τη Μεγάλη Πόρτα, ήταν τα πιο πολυσύχναστα μέρη για τους Οθωμανούς μπέηδες και τους πρόκριτους του τόπου.³

Φεσάδες προγάστορες, χοτζάδες με φακιόλια, αλλά και ομάδες χανουμισών με τις μαύρες αμφιέσεις και το απαραίτητο μαύρο αλεξήλιο- διασχίζουν τα πολυάριθμα στενά του Ρεθύμνου. Η κεντρική πλατεία του Ρεθύμνου, το λεγόμενο Μεϊντάνι, είχε γύρω της ένα πλήθος από καφενεία, ποτοπωλεία και άλλα καταστήματα. <Ξαπλωμένοι Οθωμανοί μπέηδες -και τεμπέληδες- με το μαρκούτσι

¹ Εκκεκάκης.Γ.Π., Εικόνες από τη ζωή στο παλιό Ρέθυμνο,σ.σ.145-148, Ε.Ο. Σώμου κ Καλλίνη, 1997

² Εκκεκάκης.Γ.Π., Εικόνες από τη ζωή στο παλιό Ρέθυμνο,σ.σ.145-148, Ε.Ο. Σώμου κ Καλλίνη, 1997

³ Τσιριμονάκη. Μαρία, Εν Ρεθύμνω, Γραφοτεχνική Κρήτης Α. Ε.Ε., Ρέθυμνο, 1997

του ναργιλέ στο στόμα, δείχνουν όλη τους τη νωχέλεια και την ανατολίτικη μαλθακότητα.>¹

Στην πλατεία αυτή υπάρχει ακόμα ένας πλάτανος, σιωπηλός μάρτυρας των επί τουρκοκρατίας βαρβαροτήτων.

ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟ

Ο τσάρος Νικόλαος ο Β ' ανήγειρε με δική του δαπάνη και σε πολύ ωραία θέση, νοσοκομείο στο Ρέθυμνο, κατά την περίοδο που η Κρήτη ήταν υπό την κατοχή των Δυνάμεων.

Το 1918 είχε επίπλωση ευρωπαϊκή, τελειότατο φαρμακείο, πλήρες χειρουργείο και καθαρό μαγειρείο. Τα χρήματα εισπράττονται από ειδικό φόρο στα εισαγόμενα, αλλά και στα εξαγόμενα από το Ρέθυμνο προϊόντα. Η διατήρηση του Νοσοκομείου αποτέλεσε πραγματική πρόοδο για την πόλη.

Το Ρέθυμνο δεν διέθετε σχέδιο πολεοδομικό και η έλλειψη αυτή συνετέλεσε στο να μην έχει η πόλη ούτε εγκατάσταση ηλεκτρικού φωτισμού. Δρόμος περιπάτου υπήρχε ένας και μοναδικός στο Ρέθυμνο, ο δρόμος των Περιβολίων. Οι υπόλοιποι δρόμοι δεν προσφέρονται για περίπατο επειδή βρίσκονται ανάμεσα στα οθωμανικά νεκροταφεία, τα οποία περιέβαλαν την πόλη. Έτσι, ολόκληρο το Ρέθυμνο συγκεντρωνόταν τις Κυριακές και τις άλλες Γιορτές στα εξοχικά Περιβόλια².

¹ Εκκεκάκης.Γ.Π., Εικόνες από τη ζωή στο παλιό Ρέθυμνο,σ.σ.141,142, Ε.Ο. Σώμου κ Καλλίνη, 1997

² Εκκεκάκης.Γ.Π., Εικόνες από τη ζωή στο παλιό Ρέθυμνο,σ.σ.141,142, Ε.Ο. Σώμου κ Καλλίνη, 1997

² Αετουδάκης.Δ., Ρεθεμνιώτικο οδοιπορικό μέσα στο χρόνο, σ.σ.77-78, Κρομμυδάκη,1986

Τα Μπιταξίδικα

Δίπλα και πίσω από τη Λότζια βρίσκεται ο σημερινός δρόμος που φέρνει το όνομα του ιστορικού και ηρωικού Σουλίου. Ένας πολύ στενός δρόμος με παραδοσιακές οικοδομές που το πλάτος του δεν ξεπερνά τα δυο ή τα τρία μέτρα. Είναι τα περίφημα μπιταξίδικα δρόμος των τζαγκαράδων με τις πλούσιες αναμνήσεις και τα πολλά περιστατικά που θυμούνται ακόμα οι παλιοί Ρεθεμνιώτες¹.

Και από τις δυο πλευρές, τα μικρά και μεγάλα μαγαζιά, τα τζαγκαράδικα, αποτελούσαν τα πόδια που πάνω τους στηρίζονται παλιά αρχοντόσπιτα. Γεμάτος ζωή και κίνηση ο δρόμος, αποτελούσε, το ξεχωριστό της πολιτείας, στα χρόνια που οι παπουτσήδες ήταν οι μοναδικοί μόδιστροι των ποδιών. Αυτοί που κάλυπταν τις ανάγκες ολόκληρου του πληθυσμού. Γι' αυτό ήταν μεγάλη η πέραση τους. Από αυτούς βγήκαν περίφημα στιβάνια, κομψά γοβάκια, σκαρπίνια, άρβυλα και τσόκαρα ακόμα στα χρόνια της τελευταίας Κατοχής.

Οι τσαγκαράδες με τους καλφάδες και τους μαθητευόμενους, αποτελούσαν μια από τις ισχυρότερες συντεχνίες στο Ρέθυμνο.<Καλοσυνάτοι, γελαστοί, καλόκαρδοι, είρωνες, δεν άφηναν σε χλωρό κλαρί αυτόν που θα είχε κάποιο κουσούρι και τολμούσε να περάσει από την επικράτεια τους>.² Ο πρώτος που αντιλαμβανόταν αυτό το πέραςμα, άρχιζε να κτυπά ρυθμικά το σφυρί του. Αμέσως πρόβαλαν τα κεφάλια από τα χαμηλά παράθυρα, γιατί ο πάγκος της δουλειάς βρισκόταν κάτω από το χαμηλό παράθυρο και, καθισμένος ο τσαγκάρης φαινόταν από τη μέση και πάνω, και άρχιζαν όλοι να κτυπούν και αυτοί ρυθμικά τα σφυριά τους. Και ήταν τούτη η άκακη αντίδραση μια όμορφη νότα στην καθημερινή τους ρουτίνα.³

¹ Αετουδάκης.Δ., Ρεθεμνιώτικο οδοιπορικό μέσα στο χρόνο, σ.σ.77-78, Κρομμυδάκη,1986

² Αετουδάκης.Δ., Ρεθεμνιώτικο οδοιπορικό μέσα στο χρόνο, σ.σ.77-78, Κρομμυδάκη, 1986

³ Αετουδάκης.Δ.,Ρεθεμνιώτικο οδοιπορικό μέσα στο χρόνο, σ.σ.77-78, Κρομμυδάκη,1986

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τα μνημεία του Ρεθύμνου είναι δεμένα με την ζωή των σύγχρονων κατοίκων και αποτελούν ένα κρίκο που ενώνει το παρόν με το παρελθόν. Παρατηρώντας κανείς τις κατοικίες της Παλιάς Πόλης, όπου οι κάτοικοι συνεχίζουν να μένουν και παρατηρώντας σε αρκετά από αυτά την διακόσμηση, φυτική ή ζωική, αλλά και άλλοτε με θέμα την θάλασσα, θυμίζουν στοιχεία Μινωικής τέχνης. Στοιχεία της οποίας ήταν επίσης ο οργανικός κόσμος και η φύση αλλά και παράλληλα συνεπαρμένη όμως με την θάλασσα¹.

Η μνήμη βαδίζει πάνω στα υλικά χνάρια των περασμένων γεγονότων και συνδιαλέγεται μαζί τους δημιουργώντας συνεχώς νέα σχήματα και ιδέες. Η διαχείριση των μνημείων και η ερμηνεία τους ακολούθησαν και ακολουθούν ποικίλους δρόμους. Τα μνημεία του Ρεθύμνου είναι ανοιχτά πια ηχηρά σημεία της αρχαίας οργάνωσης και της νέας πολιτείας. Αν και τα μνημεία καλύπτονται από τα στρώματα της καταστροφής τους και ακόμη πιο πάνω τα σημάδια της σύγχρονης αρπαγής- και αυτό γεγονός της ζωής του τόπου. Η θρησκευτική ζωή με τις μαρτυρίες από τα ιερά, τα ίχνη της εξουσίας σε συνδυασμό με την καλλιτεχνική ζωή, η καθημερινή πρακτική, ξετυλίγονται συνεχώς μέσα από τους χώρους των μνημείων.

Στα μνημεία του Ρεθύμνου είναι ορατή η παραμέληση από τους αρμόδιους φορείς. Μοναδικές εξαιρέσεις των προσπαθειών βελτίωσης οι εκκλησίες. Τα υπόλοιπα κτήρια παρόλο που χρησιμοποιούνται για διάφορους κοινωνικούς σκοπούς δεν έχουν καλή κυρίως εξωτερική κατάσταση (Τζαμί Νερατζές, Άγιος Φραγκίσκος). Άλλοτε χάριν του ιδιωτικού κέρδους παρατηρείται ακόμη και επιχειρήσεις να έχουν τα κτήρια τους ακόμη και μπροστά από τα μνημεία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το περίπτερο στην ανατολική όψη του μουσείου της Loggia.

¹ Δεληγιάννης Δ., Εισαγωγικά Θέματα στην Ιστορία της Τέχνης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, σ. 33, Βόλος, 1998

Γι αυτό είναι απαραίτητο να εφαρμοστούν πρακτικές σύμφωνες με τη νέα μουσειολογική αντίληψη που βλέπει το μουσείο σαν ένα ζωντανό, ανοιχτό οργανισμό και όχι σαν ένα κλειστό κτήριο που μόνο ειδικοί έχουν θέση καθώς και επίσης να αγκαλιάζει την ζωντανή δράση του ανθρώπου¹.

Παράλληλα είναι αναγκαίο να γίνουν διάφορες βελτιώσεις όπως επίσης και να υπάρξει μία αξιολογή πολιτιστική διαχείριση των μνημείων της πόλης του Ρεθύμνου. Αυτή η πολιτιστική διαχείριση την πληρέστερη και αρτιότερη οργάνωση και λειτουργία του πολιτιστικού χώρου σε μακροπρόθεσμη βάση διασφαλίζοντας την προστασία του πολιτιστικού προϊόντος στο χρόνο, την οικονομική βιωσιμότητα του χώρου και επομένως την απρόσκοπτη επικοινωνία του με το κοινωνικό σύνολο².

¹ Δεληγιάννης Δημήτρης, Περί μουσείων, σ.σ.17- 23, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος, 1999

² Μπίχτα Κ., Πολιτιστική Διαχείριση- Πανεπιστημιακές σημειώσεις, σ. 5, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος, 2002- 2003

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αετουδάκης. Δ., Ρεθεμνιώτικο Οδοιπορικό μέσα στο χρόνο, τυπ. Κρομμυδάκη, 1986
2. Άλκηστις, Μουσεία και Σχολεία, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1995
3. Δεληγιάννης Δημήτρης, Περί Μουσείων, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος, 1999
4. Δεληγιάννης Δημήτρης, Εισαγωγικά Θέματα στην Ιστορία της Τέχνης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος, 1998
5. Εκκεκάκης. Γ .Π. Εικόνες από τη ζωή στο παλιό Ρέθυμνο, Ε. Ο. Σώμου και Καλλίνη, Ρέθυμνο, 1997
6. Κρητολογικά γράμματα 7/8 Περιοδική έκδοση ιστορικής και λαογραφικής εταιρίας Ρεθύμνης, Ραδάμανθους, Ρέθυμνο, Αύγουστος 1993
7. Κρητολογικά γράμματα 14, Περιοδική έκδοση ιστορικής και λαογραφικής εταιρίας Ρεθύμνης,σ.σ.313-470, Ραδάμανθους, Ρέθυμνο, 1998

8. Κρητολογικά γράμματα 17, Περιοδική έκδοση ιστορικής και λαογραφικής εταιρίας Ρεθύμνης, σ.σ.203-207 Ραδάμανθους, Ρέθυμνο, 2001
9. Λουλουδάκης. Θ. Η Κρητική Φωτογραφία, Εκδοτική Εστία, Αθήνα, 1984
- 10.** Μαλαγάρη. Α., Στρατιδάκης. Χ., Ρέθυμνο, Corfu, 1985
11. Μπίχτα Κ., Πολιτιστική Διαχείριση- Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος, 2002-2003
12. Νάκου Ειρήνη, Μουσεία- Εμείς, τα Πράγματα και ο Πολιτισμός, Νήσος, Αθήνα, 2001
13. Νενεδάκης. Α. , Ρέθεμνος, Τριάντα αιώνες πολιτεία, Gramak, Αθήνα, 1983
14. Σακκής Δ., Νεότερη Ελληνική Ιστορία- Κοινωνικοοικονομικές και Πολιτισμικές Προσεγγίσεις, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος
15. Σπανδάγος Γιάννης, Το Ρέθυμνο Μεταμορφώνεται, Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδος -Τμήμα Δυτικής Κρήτης- Νομαρχιακή Επιτροπή Ρεθύμνου, Ρέθυμνο, Μάρτιος 2003
16. Τρούλης Μ., Ρέθυμνο, Μίτος, 1998
17. Τσιριμονάκη. Μαρία, Εν Ρεθύμνω, Γραφοτεχνική Κρήτης Α. Ε.Ε., Ρέθυμνο, 1997